

PARTICIPATIE EN STEDELIJKE ONTWIKKELING

DE IMPACT VAN SPORT,
KUNST EN GEMEENSCHAPPEN

OPENBARE LES

8 JUNI 2017

DR. NICO DE VOS & DR. STIJN VERHAGEN

KENNISCENTRUM SOCIALE INNOVATIE

LECTORAAT

PARTICIPATIE EN STEDELIJKE
ONTWIKKELING

HOGESCHOOL
UTRECHT

PARTICIPATIE **EN STEDELIJKE** **ONTWIKKELING**

**DE IMPACT VAN SPORT,
KUNST EN GEMEENSCHAPPEN**

OPENBARE LES
8 JUNI 2017
DR. NICO DE VOS & DR. STIJN VERHAGEN

KENNISCENTRUM SOCIALE INNOVATIE
LECTORAAT
PARTICIPATIE EN STEDELIJKE
ONTWIKKELING

1. INLEIDING 5

De stad zijn wij 5

Geen andere optie dan te delen 6

Leeswijzer 8

2. BIJDRAGEN AAN PARTICIPATIE EN STEDELIJKE ONTWIKKELING 11

Stedelijke ontwikkeling als sociale innovatie 11

Bevorderen van maatschappelijke participatie 17

3. ONDERZOEKSPROGRAMMA 23

Doorontwikkeling van het lectoraat 23

Maatschappelijke impact van sport en bewegen 28

Maatschappelijke impact van kunst en creativiteit 33

Maatschappelijke impact van duurzame gemeenschappen 39

4. TOT SLOT: EEN SCHONE TAAK 49

Curriculum Vitae Nico de Vos en Stijn Verhagen 55

Literatuur 59

Colofon 67

**“VOOR DE
21STE EEUW
IS ER GEEN
ANDERE OPTIE
DAN TE DELEN.”**

1 / INLEIDING

De stad zijn wij

Als we een stad voor ogen nemen, zien we in gedachten al snel gebouwen voor ons, een skyline, of de domtoren, wegen en fietspaden, bruggen en verkeersknooppunten. We denken aan zaken als ruimtelijke ordening en milieu, planologie of de economische bedrijvigheid, fabrieksterreinen, havens en overslagbedrijven. Maar er zijn ook de mensen. Steden gaan immers niet alleen over de fysieke of economische kanten ervan. Ze gaan vooral over de mensen die ze maken, er leven, wonen en werken. Niet voor niets is er die beroemde uitspraak van Shakespeare: "What is the city, but the people?" Wat is een stad zonder de mensen die er samenleven, zonder de mensen die hem vormen? Wat voor de stad geldt, geldt ook voor de stedelijke ontwikkeling. Ook dan zijn het de mensen en niet de gebouwen of het geld, die de stad waarin ze leven ontwikkelen, meer of minder doelbewust. Zo schreef Park (1925), een van de grondleggers van de Chicago School, waar het stadssociologisch onderzoek ontstond:

"The city is (...) a state of mind, a body of customs and traditions, and of the organized attitudes and sentiments that inhere in these customs and are transmitted with these traditions. The city is not, in other words, merely a physical mechanism and an artificial construction. It is involved in the vital processes of the people who compose it; it is a product of nature, and particularly of human nature" (p. 1).

Het zijn kortom de mensen die de stad in handen hebben. Zij bepalen of ze er iets moois en goeds van maken, of zich de stad door de vingers laten glippen. De stedelijke omgeving is bij uitstek de plek waar sociale innovatie vorm krijgt. Het lectoraat wil daar een bijdrage aan leveren. Want: de stad zijn wij.

Geen andere optie dan te delen

Maar wie zijn 'wij' dan, al die mensen in de stad? In ieder geval geen optelsom van individuen. 'Individu' betekent letterlijk 'ondeelbaar' en komt van het Latijn *individuus*, van *in-* (on-) en *dividuus* (deelbaar). Denk aan het Engelse woord 'divide' dat vanwege de Latijnse herkomst ervan 'verdeeld worden' en '(ver)delen' betekent. De samenstelling *individuus* is door Cicero gevormd naar het voorbeeld van het Griekse woord *atomos*, het atoom of kleinste deeltje. 'Iets ondeelbaars' dat volgens de letterlijke betekenis ervan 'niet meer snijdbaar' is, van *a-* (niet) en *temnein* (snijden) (Van Veen & Van der Sijs 1997). Vanuit de Grieks-Westerse cultuur is het gangbaar mens en werkelijkheid te begrijpen als dingen of substanties. Volgens die denkwijze zijn mensen in eerste instantie 'ondeelbare ietsen', die eventueel in tweede instantie, meer of minder succesvol, sociale relaties met elkaar aangaan. In familieverband, met geliefden, vrienden, kennissen of collega's, in groepen, netwerken of gemeenschappen.

Maar het is anders. De mens is niet zozeer een *in-dividu*, als wel een *dividu*: hij is deelbaar. Voor alles is hij een mens in meervoud, een relationeel 'wezen' dat vanaf het meest prille begin lichamelijk en zintuiglijk verbonden is met de ander (De Vos 2014, 2017). Relaties, dat wat er 'tussen' mensen is, vormt de basis van ons bestaan (Oosterling 2009, 2013). Denk in het dierenrijk aan het beeld van een school vissen of zwerm vogels, zoals spreeuwen. We zien niet de vogels op zich, maar de zwerm die zich als geheel door de lucht beweegt. Of neem het voorbeeld van de 'wave' van mensen tijdens een voetbalwedstrijd of van samen dansen bij een popconcert. Uit de relationele filosofie van denkers als Merleau-Ponty (1968), Nancy (2008) en Lyotard (2001) komt naar voren dat mensen diepgaand lichamelijk met elkaar verbonden zijn. En uit de sociologie (bijvoorbeeld Elias 1971 en Bourdieu, 1989) blijkt dat mensen niet alleen zichtbare, maar ook onzichtbare lichamen in meervoud zijn. Het is (volgens een neutraal bedoelde metafoor van geboeid zijn), alsof ze met 'door onzichtbare boeien samengebonden handen en voeten door deze wereld wandelen. Niemand heeft het voor het zeggen. Niemand staat erbuiten. Sommigen willen

deze kant, anderen die kant op. Ze vallen over elkaar heen en, of ze winnen of verliezen, ze blijven aan elkaar vastzitten. Niemand kan de bewegingen van het geheel reguleren' (Elias 1971, p. 166, in Goudsblom 1990). Het accent verschuift naar wat er zich tussen de (in)dividuen afspeelt.

Het lectoraat richt zich op participatie en stedelijke ontwikkeling. Participatie betekent letterlijk deelneming, van het Latijn *participare*: iemand deelgenoot maken, iets met iemand delen, in iets delen. Het woordje *pars* of 'deel' met *partis* als tweede naamval, vinden we erin terug. De uitdagingen en problemen die spelen in stedelijke omgevingen gaan vaak over 'delen' en 'verdelen', en over de voortdurende spanningsverhouding tussen de verscheidenheid én verbondenheid die daarbij hoort. Of het nu gaat om de versterking van de sociale netwerken van mensen in de (door de overheid gestimuleerde) participatiesamenleving, de scherper wordende scheidingslijnen tussen hoog- en laagopgeleiden, hoge en lage inkomens of jong en oud, de toenemende segregatie en polarisatie tussen mensen met een verschillende culturele achtergrond of de stress en eenzaamheid van 'mensen achter de voordeur' – telkens gaat het om de relatie tussen *individu* (dat alleen niet bestaat) en *dividu* (het gemeenschappelijke en hoe mensen dat delen en verdelen).

"DE UITDAGINGEN EN PROBLEMEN DIE SPELEN IN STEDELIJKE OMGEVINGEN GAAN VAAK OVER 'DELEN' EN 'VERDELEN'."

De stad zijn wij. Voor die sociale stedelijke ontwikkeling zet het lectoraat zich in. Zoals Van Ginneken (2005) op het vlak van organisatieverandering betoogt dat werken vanuit 'de kracht van de zwerm' van meerwaarde is voor de ontwikkeling van organisaties, zo onderzoeken wij op het vlak van participatie en stedelijke ontwikkeling de mogelijkheden om de kracht van relaties en netwerken in de stad te versterken. Dat doen we vanuit onderzoek

en onderwijs samen met de praktijk en het beleid. We werken ingebed, als *embedded practice-based researchers*. We willen relaties en netwerken niet alleen beter proberen te begrijpen, zoals de voortdurende en intrigerende spanningsverhouding tussen eenheid en verscheidenheid van mensen die daar deel van uitmaken. Ook willen we ze een positieve impuls geven, de kracht ervan benutten. Dat doen we mede door ook zelf met betrokkenen samen te werken, door samen te 'zwermen' tijdens het onderzoek, met als doel maatschappelijke participatie en stedelijke ontwikkeling te bevorderen. Want, zo zien wij het: voor de 21ste eeuw is er geen andere optie dan te delen.

“DE STAD ZIJN WIJ. VOOR DIE SOCIALE STEDELIJKE ONTWIKKELING ZET HET LECTORAAT ZICH IN.”

Leeswijzer

Na dit inleidende eerste hoofdstuk zullen we in hoofdstuk 2 uiteenzetten wat de kernbijdrage van het lectoraat is. Waar richt het lectoraat zich precies op als het gaat om participatie en stedelijke ontwikkeling? En waarom? Daarna werken we die bijdrage in hoofdstuk 3 verder uit, door in te gaan op de doorontwikkeling van het lectoraat en het onderzoeksprogramma met drie onderzoekslijnen. Onze belangrijkste drijfveer is het realiseren van maatschappelijke impact. We besluiten de tekst in hoofdstuk 4 met een aantal slotbeschouwingen.

**“THINK GLOBALLY,
ACT LOCALLY.”**

2 / BIJDRAGEN AAN PARTICIPATIE EN STEDELIJKE ONTWIKKELING

De inzet van het lectoraat Participatie en Stedelijke Ontwikkeling is het bevorderen van participatie en stedelijke ontwikkeling. De nadruk ligt op stadsregio Utrecht, waar Hogeschool Utrecht haar inbedding heeft. Daarbij richt het lectoraat zich primair op de sociale kant van participatie en stedelijke ontwikkeling: het verbeteren van de kwaliteit van *samenleven*. Dat kan het lectoraat niet alleen. Gegeven de complexiteit van veel sociale vraagstukken in de stedelijke context, willen we samenwerken in multidisciplinaire projecten waarbij ook fysieke en/of economische kanten van participatie en stedelijke ontwikkeling in het geding zijn.

Door praktijkgericht onderzoek te doen werken we met dit lectoraat aan sociale, pedagogische en educatieve vraagstukken, als aangrijpingspunt voor participatie en stedelijke ontwikkeling. We zien de betreffende werkvelden en professies niet los van elkaar, de nadruk ligt juist op de onderlinge samenhang. Dat noemen we het *sociaal-pedagogisch-educatief ecosysteem*. We richten ons nadrukkelijk op de dwarsverbanden en relaties tussen de betreffende werkvelden, professies en opleidingen.

Met het onderzoek is ons lectoraat ook dienstbaar aan het onderwijs van Hogeschool Utrecht, vooral dat van het Instituut voor Social Work (ISW), het Instituut voor Ecologische Pedagogiek (IEP) en het Instituut Theo Thijssen (ITT/Pabo). In de volgende twee paragrafen gaan we verder in op de twee hoofdthema's van het lectoraat: eerst komt stedelijke ontwikkeling aan bod en daarna participatie. We laten ook zien hoe participatie en stedelijke ontwikkeling elkaar wederzijds beïnvloeden.

Stedelijke ontwikkeling als sociale innovatie

Wereldwijd is er een proces van verstedelijking gaande. In het jaar 2050 woont naar verwachting twee derde van de wereldbevolking in steden (UN 2015a). Ook zet de groei van de wereldbevolking

gestaag door: van 7,3 miljard mensen in 2015, naar 9,7 miljard in 2050 en 11,2 miljard in 2100 (UN 2014). Deze globale ontwikkeling speelt ook landelijk, in Nederland. Volgens de ramingen van het CBS (2016, 2017a) telt de bevolking in 2016 bijna 17,1 miljoen geregistreerde inwoners. Voor begin 2020 wordt een bevolkingsomvang van 17,3 miljoen voorzien en voor 2060 is de schatting 18,2 miljoen. De bevolking van de vier grote steden zal tot 2040 naar verwachting groeien met 333 duizend inwoners (CBS 2013, 2017b). Ook voor de meeste middelgrote gemeenten wordt een stijging van het inwonertal voorzien. Veel kleinere gemeenten zullen daarentegen krimpen, vooral gemeenten die perifeer gelegen zijn (PBL/CBS 2016). In de stedelijke regio Utrecht zien we eenzelfde ontwikkeling. In oktober 2016 telde de stad Utrecht ruim 342 duizend geregistreerde inwoners (CBS 2017c). Van de vier grote gemeenten in Nederland vindt volgens de prognose tot 2030 de sterkste relatieve bevolkingsgroei in Utrecht plaats, met +21 procent. Dat komt neer op een bevolkingsgroei van ongeveer 70 duizend mensen (PBL/CBS, 2016).

Agenda Stad en kwaliteit van samenleven

Het eerdere kabinet-Rutte II formuleerde de ambitie om de concurrentiekracht van het Nederlandse stedennetwerk te versterken en zo Nederland in de wereldtop te houden. Daartoe is het programma Agenda Stad in het leven geroepen, zoals aangekondigd in de *Miljoenennota 2015* (<http://agendastad.nl>). Het programma is een samenwerking van Rijk, steden en stakeholders gericht op het versterken van groei, innovatie en leefbaarheid van Nederlandse steden. Uitgangspunt is dat steden en stedelijke regio's onmisbaar zijn voor de Nederlandse economie. Doel is dit economische belang verder te versterken. Het programma komt in beeld daar waar steden tegen grenzen aanlopen en vernieuwing en doorbraken nodig zijn om vraagstukken en problemen op te lossen. *City Deals* zijn vervolgens het middel om de doelstelling van Agenda Stad te realiseren (<http://agendastad.nl/city-deals>).

Volgens het programma van Agenda Stad zijn steden steeds belangrijker als motor voor de economie. Ze vormen de aanjager

voor economie en innovatie. Maar verstedelijking kent ook een keerzijde, wordt in het programma benadrukt. De sociale en fysieke leefbaarheid staat in de steden stevig onder druk. “Het is dan ook zaak de economische potenties van de verstedelijking zo goed mogelijk te benutten en de nadelen waar mogelijk te ondervangen” (Agenda Stad 2016, p. 1). Het hoofddoel van het programma lijkt gelegen in het verder versterken van de economie. Maar vanuit een sociaal perspectief is het belangrijk om juist ook oog te hebben voor de keerzijde van verstedelijking. Wat zijn mogelijkheden én moeilijkheden op sociaal vlak? Kennis- en netwerkorganisatie Platform31 (2017) ziet een aantal trends in stad en regio en formuleert bijbehorende opgaven. Die vragen om een aanpak van sociale innovatie in de stad vanuit verschillende perspectieven (Scheffelaar & Kuiper 2017; Karré, Rahimy, Ter Avest & Walraven 2017).

“VOORAL DE STEDEN, NIET DE NATIESTATEN, WORDEN GECONFRONTEERD MET DE GEVOLGEN VAN DE GLOBALISERING.”

Juist in de steden zijn (mondiale) problemen het sterkst voelbaar. Neem illegale migratie. Als je op de vlucht wordt onderschept door de douane kom je er niet in. Kom je toch in Utrecht, Rotterdam of Amsterdam terecht, dan gooit de stad je er niet uit. Het stadsbestuur zal aangeven: “Volgens de wet word je niet verondersteld om hier te zijn, maar nu je er toch bent, kunnen we maar beter kijken hoe we je hier nuttig kunnen maken”, aldus politicoloog Barber in een interview (Rogiers 2013, p. 17) naar aanleiding van zijn boek *If Mayors Ruled the World* (Barber 2013). Hij stelt dat eerst en vooral de steden, niet de natiestaten, worden geconfronteerd met de gevolgen van de globalisering: klimaatverandering, terrorisme, migratie, werkloosheid. Besluiten over oplossingen kunnen volgens Barber dan ook het beste op stedelijk niveau worden genomen, vooral ook in de onderlinge samenwerking tussen de steden. Uiteindelijk is het immers op het pragmatische niveau van de stad dat het vuilnis moet worden opgehaald, de

doorstroom van het verkeer geregeld, de eenzaamheid tegen-gegaan, banen voor jongeren gevonden en de leefomgeving zo ingericht dat mensen kunnen bewegen, ontspannen en ontmoeten. Daarom is voor dit lectoraat het belangrijkste doel om op stedelijk niveau bij te dragen aan meer leefbaarheid en versterking van de kwaliteit van samenleven.

Sociale vraagstukken in stadsregio Utrecht

We zoomen in op het niveau van stad en regio Utrecht. Welke sociale vraagstukken dringen zich daar op? Volgens de *Staat van Utrecht 2014* (Provincie Utrecht 2014) is deze regio in zijn algemeenheid een sociale, tevreden en aantrekkelijke samenleving, maar de eenzaamheid onder de bewoners is relatief hoog. Op sociaal vlak staan verschillende zaken onder druk. Zo neemt de levensverwachting in de provincie gemiddeld genomen toe, maar bestaan per wijk relatief grote verschillen in levensverwachting in de stad Utrecht. Niet iedereen voelt zich in de stad Utrecht gezond of beweegt voldoende. Maar liefst 33,8% van de mensen voelt zich er matig tot zeer ernstig eenzaam. In de provincie als geheel ligt dat percentage met 38% zelfs nog wat hoger. Dit percentage is hoog en verdient volop onze aandacht.

Eind maart van dit jaar verscheen de *Staat van Utrecht 2017* (Provincie Utrecht 2017), kort voor het ter perse gaan van deze tekst. Deze publicatie biedt aan de hand van twaalf hoofdthema's en ruim veertig subthema's informatie over werken, wonen en leven in de provincie Utrecht. Bovendien gaat de publicatie dieper in op zes actuele onderwerpen, die thema-overstijgend zijn. Voor het lectoraat zijn twee onderwerpen vooral van belang: 'Een gezonde leefomgeving' en 'Een inclusieve samenleving'.

Gezonde leefomgeving Utrecht

Wat betreft het onderwerp gezonde leefomgeving: onder de noemer 'Healthy Urban Living' (gezond leven in een stedelijke omgeving) werkt het lectoraat met veel andere partijen samen aan innovaties en vraagstukken die de gezondheid bevorderen. Gezondheidsbevorderende vraagstukken hebben immers ook

betrekking op het sociale domein. Op het gebied van de impact van sport en bewegen draagt het lectoraat daarom bij aan gezond leven in de stedelijke omgeving. Maar de focus ligt nadrukkelijk op de sociale en maatschappelijke kant ervan. Datzelfde geldt voor ons onderzoek op het gebied van kunst en creativiteit. In de *Staat van Utrecht 2017* wordt aangegeven dat een van de uitdagingen voor de provincie is om ervoor te zorgen dat het aanbod aan culturele voorzieningen meegroeit met het aantal inwoners. Culturele voorzieningen kunnen, samen met natuur en recreatieve voorzieningen, zorgen voor behoud en uitbreiding van leefkwaliteit en zijn van belang voor de gezondheid (Provincie 2017, pp. 42 en 46). Wij voegen daaraan toe dat het van meerwaarde is om ook de verbinding tussen kunst en het sociale domein nadrukkelijk te leggen in de ontwikkeling van het cultureel aanbod. Want ook daar liggen belangrijke kansen en mogelijkheden, waar we in hoofdstuk 3 nader op ingaan. Het gaat ons dus niet zozeer om gezondheid als zodanig (steeds vaker erg breed opgevat), want daar hebben andere lectoraten hun specifieke expertise liggen. Ons gaat het primair om het welzijn en welbevinden van mensen, om de sociale kant van het (gezonde) stedelijke leven. Daar richt ons onderzoek zich specifiek op: de maatschappelijke impact van sport en bewegen, kunst en creativiteit.

Inclusieve samenleving Utrecht

Het tweede onderwerp is gegeven de focus en profilering van het lectoraat nog relevanter. Hoe kunnen we in de stedelijke regio Utrecht werken aan een meer inclusieve samenleving? Ondanks de algemene economische groei in de provincie, dreigt een toenemende ongelijkheid van inkomens in de steden. Dat heeft consequenties voor de leefbaarheid in de verschillende wijken. Hoe kan die leefbaarheid in iedere wijk zo goed mogelijk gewaarborgd worden? Niet iedereen profiteert in de stad en regio Utrecht evenveel van de welvaartstoename. Zoals bij dit onderwerp in de *Staat van Utrecht 2017* aangegeven: "Ongelijkheid openbaart zich bijvoorbeeld in structurele inkomensverschillen, gezondheidsverschillen en waar het gaat

om (mogelijkheden tot) maatschappelijke participatie” (Provincie Utrecht 2017, p. 49). Zo kunnen participatiebelemmeringen samengaan met gevoelens van eenzaamheid, angst en depressie (zie bijvoorbeeld Machielse 2011). Maar ook de kwestie van onvoldoende regie over het eigen leven is hier aan de orde. Wat dat laatste betreft lijkt er ook een verschuiving gaande van *haves* en *havenots* naar *cans* en *cannots*. De scheidslijn lijkt te veranderen: “In de nieuwe ‘energieke’ samenleving zal er in de toekomst mogelijk een grotere groep mensen zijn die hierin niet kan meekomen. De lat van zelfredzaamheid ligt voor hen te hoog” (Provincie Utrecht 2017, p. 52). Maar dat kunnen we volgens ons alleen ‘samen’ oplossen. Met het onderzoeksprogramma genaamd ‘Participatie en Stedelijke Ontwikkeling. De impact van sport, kunst en gemeenschappen’ richten we ons op het versterken van de relaties en netwerken.

“ER LIJKT IN UTRECHT EEN VERSCHUIVING GAANDE VAN HAVES EN HAVENOTS NAAR CANS EN CANNOTS.”

De gedachte zoals geformuleerd in de *Staat van Utrecht* is “dat wij de provincie met een goed gevoel kunnen nalaten, zonder dat we de consequenties van keuzen afwentelen in tijd (onze kinderen en kleinkinderen) en plaats (onder andere ontwikkelingslanden)” (Provincie Utrecht 2014, p. 1). Dat sluit aan bij het convenant dat Hogeschool Utrecht in 2016 heeft gesloten met de gemeente: *HU, partner in de stad van morgen* (Hogeschool Utrecht 2016). De HU en de gemeente Utrecht zijn in dit convenant overeengekomen de samenwerking te richten op de maatschappelijke thema’s zoals die onder meer voortvloeien uit de *Agenda Stad* (2016), de *City Deals* (2015) en de maatschappelijke opdracht van Hogeschool Utrecht. Deze opdracht is vastgelegd in de strategische visie *Hogeschool Utrecht in 2020*, die ook de stevige verankering laat zien van de HU in de regio Utrecht (Hogeschool Utrecht 2014). Er is dus veel werk te doen.

Het lectoraat richt zich op bijdragen aan de stedelijke ontwikkeling als vorm van sociale innovatie in stadsregio Utrecht. Daarbij geldt als uitgangspunt: “Think globally, act locally.” Daarnaast wil het lectoraat bijdragen aan participatie. Participatie en stedelijke ontwikkeling – vanuit de sociale invalshoek – beïnvloeden elkaar wederzijds. Op participatie gaan we hieronder nader in.

Bevorderen van maatschappelijke participatie

Participatie gaat over deelneming, over geen andere optie hebben dan te delen in onze 21ste eeuw. Het lectoraat gaat uit van de driedeling ‘maatschappelijke participatie’, ‘arbeidsparticipatie’ en ‘participatie, zorg en ondersteuning’ (Van Houten & Winsemius 2010). De focus van ons lectoraat ligt op de bevordering van de maatschappelijke participatie. Stedelijke ontwikkeling als sociale innovatie kan bijdragen aan maatschappelijke participatie en vice versa. Maatschappelijke participatie is te verbinden met een aantal subdoelen: het opdoen van sociale contacten, deelname aan het maatschappelijk verkeer, het actief leveren van een bijdrage aan de samenleving en het opdoen van vaardigheden (Van Houten & Winsemius 2010, p. 21).

Op het vlak van maatschappelijke participatie spelen vele, soms schrijnende kwesties, niet zelden ook in de stad. Zoals eenzaamheid, onvoldoende regie hebben over het eigen leven, de groeiende scheidslijn tussen *cans* en *cannots*, of meer algemeen de ongelijkheid op het vlak van maatschappelijke participatie. Het is daarom belangrijk dat mensen sociale contacten kunnen opdoen. Bijvoorbeeld door vriendschappelijk huisbezoek, samen koken of eten, bijeenkomsten in wijkcentrum, bibliotheek, kerk of moskee, of door gezamenlijk een kop koffie te drinken in het verzorgingshuis in de buurt. Bij activering van het maatschappelijke verkeer gaat het om activiteiten buiten het eigen huis en buiten de eigen sociale kring. Te denken valt aan activiteiten met een kunstzinnig, (re)creatief, sportief of educatief karakter, zoals *community arts* of het meedoen bij een buurtsportclub. Maar het kan ook gaan om begeleid boodschappen doen of gezamenlijke spelactiviteiten. Activering gericht op een maatschappelijke bijdrage stimuleert

betrokkenen om te participeren in de samenleving. Daaronder vallen zaken als scholing, vrijwilligerswerk of dagbesteding. Verder is het van waarde dat mensen ook over passende vaardigheden beschikken om te kunnen participeren, zoals sociale en culturele vaardigheden. Het kan dan gaan om gespreksvaardigheden voor het opdoen van sociale contacten, of creatieve vaardigheden voor het meedoen aan het maatschappelijk verkeer.

“PARTICIPATIEBEVORDERING GAAT OVER IEDEREEN, OOK DE MINDER KWETSBAREN IN ONZE SAMENLEVING.”

Participatiebevordering gaat over iedereen

Wat ons opvalt is dat participatiebevordering vaak gaat over kwetsbare personen of groepen: kinderen en jongeren, verslaafden, dak- en thuislozen, justitiabelen, eenzame ouderen, mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking, of mensen met psychische problematiek. Zij dienen inderdaad terzijde gestaan te worden als maatschappelijke participatie niet vanzelfsprekend is. Zo wordt in de internationale definitie van social work (IFSW, 2014) gewezen op het belang van ‘empowerment’ en ‘liberation’ van mensen:

“Social work is a practice-based profession and an academic discipline that promotes social change and development, social cohesion, and the empowerment and liberation of people. Principles of social justice, human rights, collective responsibility and respect for diversities are central to social work. Underpinned by theories of social work, social sciences, humanities and indigenous knowledge, social work engages people and structures to address life challenges and enhance wellbeing.”

Maar er is ook een andere kant: bevordering van participatie betekent evengoed de maatschappij op zo’n manier ontwikkelen, dat de meer kwetsbaren ook daadwerkelijk naar eigen vermogen mee *kunnen* doen. (En wat verstaan we per geval trouwens onder

'kwetsbaarheid'? Wie vallen daaronder?) Het gaat er evengoed om de mogelijkheden te creëren om ze naar eigen vermogen te laten participeren. Dat kan door interventies in de omgeving van 'kwetsbare' personen op fysiek, economisch en sociaal vlak. In het klassiek geworden boek *The Death and Life of Great American Cities* laat Jacobs (1961) bijvoorbeeld zien we hoe de fysieke, economische en sociale structuur van de stad burgers kan stimuleren of juist belemmeren, om korte contacten met elkaar aan te gaan. Korte contacten zijn nodig voor een gevoel van veiligheid en vertrouwen tussen stedelingen. Aan de hand van een groot aantal voorbeelden stelt Jacobs dat omgevingen met een divers karakter de meest gunstige omgevingen zijn. Dat zijn plekken waar mensen niet alleen wonen, maar ook werken en recreëren. Het zijn dus plekken waar niet één groep mensen het straatbeeld domineert (zie ook Verhagen 2009). Verder kan bij sociale interventies worden gewerkt op het niveau van individuen, groepen of gemeenschappen. Zowel persoonsgerichte als omgevingsgerichte benaderingen doen ertoe. Participatiebevordering gaat dus over iedereen, ook de minder kwetsbaren in onze samenleving.

**“PARTICIPATIE GAAT OVER DEELNEMING,
OVER DELEN. WE HEBBEN VOOR DE 21STE
EEUW NAMELIJK GEEN ANDERE OPTIE.”**

Werken aan de nulde lijn

Wat betreft het doel van maatschappelijke participatie ligt het accent voor dit lectoraat op de 'voorkant' van het brede sociale domein. Het gaat dan om beroepscontexten in het sociaal-pedagogisch-educatief ecosysteem, die vooral gericht zijn op activering, ontwikkeling, verbinding en preventie, en niet zozeer op hulpverlening, zorg, ondersteuning, bescherming of reclassering. Dat geldt voor alle leeftijden: jeugd, volwassenen en ouderen. Daarbij zijn er vele mogelijke locaties voor onderzoek: straten, buurten en wijken, sportverenigingen en buurtsportclubs, clubhuizen, speeltuinen, jeugdvakantiekampen, scoutingclubs, religieuze, spirituele en

politieke ontmoetingsplaatsen, jeugd- en jongerencentra, kunst- en cultuurcentra, festivals, poppodia, theaters en musea, buurtwinkels en lokale horecagelegenheden, asielzoekerscentra, vrijwilligersorganisaties, ziekenhuizen, kinderopvangcentra, peuterspeelplaatsen en vroeg- en voorschools educatie, integrale kindcentra, Brede Scholen en mbo-instellingen.

“DE HOOPVOLLE ONDERSTROOM DIE IN DE SAMENLEVING TE ZIEN IS: MENSEN DIE HET GEWOON ZELF GAAN DOEN, DIE SAMEN BOUWEN AAN OPEN EN DUURZAME GEMEENSCHAPPEN.”

Het lectoraat richt zich primair op de sociaal-pedagogisch-educatieve basisinfrastructuur, dus niet op de zorg, in de vorm van basis- of aanvullende zorg. We doen onderzoek naar participatievraagstukken in de zogenoemde ‘nulde lijn’, het niveau van het ‘gewone’ leven. Het niveau van opvoeden, leren, wonen, werken, enzovoorts, van mensen in de stedelijke regio Utrecht. Het filosofische en praktische uitgangspunt van het lectoraat is dat relaties de basis vormen voor ons bestaan. Ofwel: dat wat er ‘tussen’ mensen is. Vanuit dit uitgangspunt werken we aan die basisinfrastructuur of nulde lijn als voorwaarde voor bevordering van de maatschappelijke participatie en sociale stedelijke ontwikkeling. Mocht het lectoraat toch onderzoek doen naar bijvoorbeeld sportieve interventies in het forensisch sociaal werk, dan zullen we altijd de samenwerking zoeken met partijen die op deze terreinen veel expertise hebben. Binnen het Kenniscentrum Sociale Innovatie is dat bijvoorbeeld het lectoraat Werken in Justitieel Kader. Maar ook dan draait het voor het lectoraat om het versterken van netwerken en relaties en het bevorderen van de maatschappelijke participatie.

Collectieve manieren van werken

Gegeven het filosofische en praktische uitgangspunt waarbij

relaties en netwerken primair zijn, legt het lectoraat logischerwijs de nadruk op collectieve manieren van werken. Zo interesseren we ons speciaal voor burgerinitiatieven waarbij mensen zoeken naar andere vormen van samenleven. Dat is volgens ons de hoopvolle onderstroom die in de samenleving te zien is: mensen die het gewoon zelf gaan doen, die samen bouwen aan open en duurzame gemeenschappen. Daarbij bestaat weliswaar ook altijd het risico van uitsluiting en de vorming van (meer) gesloten gemeenschappen, wat kritisch onderzoek vereist. Maar het lectoraat wil zich inzetten voor zulke vormen van gemeenschapszin nieuwe stijl, en wel op zo'n manier dat het lukt van Utrecht een meer inclusieve en participatieve stadsregio te maken.

**“HET GAAT EROM
SAMEN DE KWALITEIT
VAN SAMENLEVEN
TE VERBETEREN.”**

3 / ONDERZOEKSPROGRAMMA

In 2015 zijn door 193 wereldleiders maar liefst zeventien duurzame ontwikkelingsdoelen van de Verenigde Naties ondertekend. Het elfde van die *sustainable development goals* richt zich op 'Sustainable Cities and Communities'. Doel is om steden en gemeenschappen inclusief, veilig, veerkrachtig en duurzaam te maken. Het nieuwe onderzoeksprogramma van het lectoraat sluit nadrukkelijk aan bij dit doel. Er is een direct verband met de onderzoekslijn op het gebied van de maatschappelijke impact van duurzame gemeenschappen. Indirect zijn ook de twee andere lijnen hieraan verbonden: die van de maatschappelijke impact van sport en bewegen, en die van de maatschappelijke impact van kunst en creativiteit. De focus ligt daarbij niet op de globale ontwikkelingen rond verstedelijking, maar op de lokale situatie binnen de stadsregio Utrecht. Uiteraard nemen we de internationale kennis die ontwikkeld wordt wel mee in ons lokaal en regionaal gerichte onderzoek. De onderzoekslijnen worden verderop in dit hoofdstuk toegelicht.

Het onderzoeksprogramma is nieuw, maar het lectoraat Participatie en Stedelijke Ontwikkeling (PSO) is dat niet. Het betreft een doorontwikkeling van het lectoraat Participatie en Maatschappelijke Ontwikkeling (PMO), dat al ruim negen jaar de bijdrage onderzoekt van sociale professionals aan de maatschappelijke participatie van burgers in de Nederlandse samenleving. Hieronder schetsen we eerst hoe deze doorontwikkeling eruitziet en waarom deze in onze ogen wenselijk is, gezien de huidige ontwikkelingen in de samenleving en met name de stedelijke regio Utrecht. Daarna beschrijven we de drie (nieuwe) onderzoekslijnen.

Doorontwikkeling van het lectoraat

Maatschappelijke participatie bevorderen, dat is al jarenlang het doel van het lectoraat. In de nieuwe fase is dit doel onverminderd van kracht. Maar wel zijn de focus en profilering van het lectoraat

veranderd en vernieuwd. De veranderingen hebben betrekking op:

- de vraagstukken in de praktijk waar het lectoraat zich op richt;
- het onderwijs en de beroepsgroepen waar het direct of indirect dienstbaar aan is;
- de onderzoeksthema's en -lijnen die daaruit voortvloeien;
- de onderzoeksbenaderingen en -methoden die daar goed bij passen.

Vraagstukken in de praktijk

Het lectoraat richtte zich in de vorige fase op brede maatschappelijke vraagstukken in relatie tot bevordering van participatie, met speciale aandacht voor jeugd en opvoeding. Leidend uitgangspunt voor het onderzoek was de contextafhankelijkheid van menselijk gedrag bij participatiekwesaties (Verhagen 2008, pp. 3-4). Daarom besteedde het lectoraat in zijn onderzoek veel aandacht aan maatschappelijke interventies in het sociale domein; meer dan aan interventies gericht op individuele personen of doelgroepen. Vandaar ook de naamgeving van het lectoraat in de voorgaande fase: het onderzoeken van maatschappelijke interventies als bijdrage aan de 'maatschappelijke ontwikkeling'.

In de nieuwe fase focust het lectoraat nadrukkelijker op stedelijke vraagstukken in het brede sociale domein. Wereldwijd en ook in stadsregio Utrecht is een proces van verstedelijking gaande dat onmiskenbaar sociale gevolgen heeft (zie hoofdstuk 2). Het lectoraat wil daarom gericht bijdragen aan de stedelijke ontwikkeling vanuit een sociale invalshoek, met als belangrijkste doel de bevordering van maatschappelijke participatie. Het accent op maatschappelijke interventies laten we los. De focus ligt niet op persoonsgerichte of contextgerichte maatschappelijke interventies, maar op manieren van werken gericht op de ontwikkeling van (onderliggende) relaties en netwerken in buurt, stad, wijk en stadsregio. Centraal staat: het bijdragen aan de ontwikkeling van gemeenschappen, ofwel *community development*, als basis voor maatschappelijke participatie. Met andere woorden: het gaat erom samen de kwaliteit van samenleven te verbeteren.

Onderwijs en beroepsgroepen

Eerder zette het lectoraat zich vooral in voor de sociale professionals. Het ging om maatschappelijk werkers en sociaalpedagogische hulpverleners, maar ook om sociaaljuridisch dienstverleners, sociaal-cultureel werkers, jongerenwerkers of opbouwwerkers. Ook in beeld waren destijds nieuwe sociale professionals, zoals huismeesters, wijkmanagers en (leer)krachten op Brede Scholen (Verhagen 2008, pp. 4-5). Het beroep van sociaal professional werd dus ruim opgevat, inclusief pedagogische en educatieve professionals. Tegelijk lag het accent in onderwijs en praktijk vooral op het brede sociaal werk, met de verbindingen naar aanpalende professies.

Wat betreft de bijdrage aan het onderwijs en de praktijk concentreert het lectoraat zich nu op de professionalisering en innovatie van drie werkvelden, te weten: die van de sociale, de pedagogische en de educatieve professionals. Dit betekent ook dat het accent ligt op drie (van de meer dan twintig) opleidingsinstituten binnen onze hogeschool:

- Instituut voor Social Work (ISW) waaronder de opleidingen voor sociaal werk en creatieve therapie;
- Instituut voor Ecologische Pedagogiek (IEP);
- Instituut Theo Thijssen (ITT), dat is de Pabo van Hogeschool Utrecht.

We zien deze werkvelden en professies niet los van elkaar maar hebben aandacht voor de onderlinge samenhang, dus voor het sociaal-pedagogisch-educatief ecosysteem. Het lectoraat richt zich bij voorkeur op de dwarsverbanden en relaties tussen deze werkvelden, professies en opleidingen. De complexiteit van de vraagstukken in de praktijk – zoals superdiversiteit en de schaduwkanten van het meritocratisch ideaal – dwingen ons daar ook toe. Dat komt naar voren in het denken over de T-shaped professional (zie bijvoorbeeld Korevaar, Kroes & Kuik 2016; Butter & Van Beest 2017). Om verantwoord onderzoek te kunnen doen naar aspecten van het sociaal-pedagogisch-educatief ecosysteem, is het daarom

zaak dat onderzoekers van ons lectoraat eveneens als T-shaped professionals te werk gaan.

Onderzoeksthema's en -lijnen

Aan het eind van de vorige fase, in 2016, had het lectoraat drie onderzoekslijnen:

- Opgroeien als samenspel, op het vlak van maatschappelijk opvoeden;
- Vormen van zelforganisatie, op het vlak van samenlevingsopbouw nieuwe stijl;
- Sport en samenleving, over de sociale functie van sport.

Met het onderzoek in deze verschillende lijnen heeft het lectoraat een bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van de betreffende praktijken, het beleid, onderwijs en wetenschap. Een aantal in het oog springende voorbeelden van meerjarige onderzoeksprojecten op die gebieden zijn: Academische Werkplaats Transformatie Jeugd Utrecht, met tien samenwerkingspartners in stad Utrecht (<http://www.awtjutrecht.nl>), waarbij het lectoraat nog zitting heeft in het bestuur; Jongeren en schulden, bij leerlingen van ROC Midden-Nederland (Van Heijst & Verhagen 2009 en 2010); Verbinden door voetbal, met een aantal voetbalverenigingen in Utrecht (Boonstra, Hermens, Koot & Verhagen 2009a en 2009b; Boonstra, Hermens, Koot, Scheijmans & Verhagen 2011a en 2011b; Verhagen 2011).

Voor de nieuwe fase van het lectoraat zijn drie nieuwe deelthema's en leidende kennisvragen in hun onderlinge samenhang vastgesteld. Deze staan centraal in drie nieuwe onderzoekslijnen:

- Maatschappelijke impact van sport en bewegen;
- Maatschappelijke impact van kunst en creativiteit;
- Maatschappelijke impact van duurzame gemeenschappen.

Onderzoeksbenaderingen en -methoden

Het lectoraat Participatie en Maatschappelijke Ontwikkeling zat

met het onderzoek altijd al dicht op de huid van de praktijk: daar waar de actuele sociale vraagstukken zich voordeden. Praktijk en theorie werden steeds met elkaar verbonden. Voor het theoretische deel van het onderzoek werd geput uit de sociale of gammawetenschappen (zoals uit de sociologie, pedagogiek, psychologie, politicologie, bestuurs- en organisatiekunde). De onderzoeksbenadering was overwegend kwalitatief-empirisch van aard. Daar lag een uitgebreide expertise en we werkten veelal met gevestigde methoden van dataverzameling, zoals: vragenlijstonderzoek en interviews, observeren en bestaande documentanalyse, al dan niet gecombineerd met participatieve onderzoeksbenaderingen. In het praktijkgerichte onderzoek hanteerden we een transparante en pluriforme benadering van kwaliteit. Een benadering die recht doet aan het brede, gevarieerde palet aan kwaliteitsuitingen binnen een lectoraat (Butter & Verhagen 2014).

Daar gaan we gewoon mee door. In de nieuwe fase wil het lectoraat het palet aan onderzoeksmethoden echter verder verbreden en verdiepen. We willen kwalitatief-empirisch onderzoek waar mogelijk combineren met alternatieve benaderingen en methoden. Zo kiezen we in de nieuwe fase nog meer dan voorheen voor participatieve vormen van onderzoek, met een directe gerichtheid op verandering in de praktijk. De bedoeling is dat betrokkenen steeds zo veel mogelijk zelf deelnemen in het onderzoek. We gaan uit van de primaire relationaliteit en het 'delen' zoals eerder beschreven. Dit betekent dat de praktijk- en/of ervaringskennis van betrokkenen ook op niet-verbale, 'meertalige' wijze naar voren zal komen, door middel van beeld, muziek, beweging, dans, enzovoort. Daarom zal het lectoraat zich ook inzetten voor het ontwikkelen van vormen van praktijkgericht onderzoek die daarbij aansluiten. Deze bijzondere vormen van praktijkgericht onderzoek passen bij de specifieke thema's en kennisvragen van het lectoraat op het gebied van de maatschappelijke impact van sport, kunst en gemeenschappen. Te denken valt aan narratieve onderzoeksbenaderingen en op kunst gebaseerd onderzoek ofwel *arts-based research*. Over *arts-based research* is momenteel een publicatie in voorbereiding in de vorm van een onderwijsboek.

Wat betreft de verdieping van het praktijkgericht onderzoek, willen we waar mogelijk putten uit drie bronnen bij de vormgeving en uitvoering ervan: praktijk, theorie én filosofie. In geval van de praktijk gaat zoals gezegd speciale aandacht uit naar de direct betrokkenen van het onderzoek. In geval van de theorie kiezen we waar mogelijk voor een multidisciplinaire aanpak. Niet alleen relevante kennis uit de sociale wetenschappen, maar ook kennis uit de geesteswetenschappen (zoals kunst- en cultuurwetenschappen, geschiedenis) en uit de natuurwetenschappen (zoals biologie, bewegingswetenschappen, gezondheidswetenschappen) wordt aangewend. De filosofie dient een dubbel doel als bron van onderzoek. Uit de canon van de filosofie kan worden geput om vanzelfsprekendheden in theorie en praktijk wat betreft het onderzoek ter discussie te stellen. Bovendien is ons streven om gaandeweg de nieuwe fase van het lectoraat te werken aan een onderliggende filosofie van maatschappelijke participatie en sociale stedelijke ontwikkeling. Die is gericht op het ontwikkelen van een wat groter verhaal en van alternatieve manieren van 'doendenken' (Oosterling 2013). Het gaat dan om filosofie als veranderstrategie, om een wijze van filosofiebeoefening of kritische reflectie die ook directe maatschappelijke impact heeft. We richten ons specifiek op de impact van sport, van kunst en van gemeenschappen. Op die drie nieuwe onderzoekslijnen gaan we hieronder verder in.

Maatschappelijke impact van sport en bewegen

Sport heeft een dubbelkarakter, ze is spel én instrument. Als spel heeft sport een doel in zichzelf, als instrument kan sport allerlei andere doeleinden dienen (Steenbergen, De Vos & Tamboer 1992; Tamboer & Steenbergen 2000). Sinds begin jaren 1990 wordt in Nederland nagedacht over sport, spel en bewegen vanuit een filosofische invalshoek. De vraag wat sport precies is blijkt niet eenvoudig te beantwoorden; dat vereist nadere theoretische en filosofische analyse (Steenbergen 2004). Maar voor de praktijk van het brede sociale domein wordt steeds duidelijker dat we sport kunnen inzetten als doel op zich of als middel, bijvoorbeeld in het sociaal werk (Verhagen 2016). Zo kan sporten op zich een preven-

tieve werking hebben als het gaat om stimulering van jongeren met gedragsproblemen. Maar sport kan ook worden ingezet als interventie, op een ongerichte of een gerichte wijze (Boonstra, Gilsing, Hermens & Marissing 2010). Sportieve activiteiten kunnen als preventiestrategie, op maat gesneden, van betekenis zijn voor het talentgericht jongerenwerk (Kooimans 2016). Sportstimulering en sportparticipatie kunnen dus een doel op zich zijn, en een middel voor maatschappelijke participatie. Voor het lectoraat ligt de nadruk op het tweede, de maatschappelijke aspecten van sport. Maar hoe kunnen sport en bewegen dan precies maatschappelijke impact hebben? Onder welke voorwaarden en bij wat voor soort participatievraagstukken? Daar richt deze onderzoeklijn zich op.

Vermaatschappelijking van sport

Landelijk bestaat er een trend van vermaatschappelijking van sport. Dat is ook duidelijk te zien in de *Nationale Kennisagenda Sport en Beweging* (2016), die een inbedding heeft in de *Nationale Wetenschapsagenda* (2016) via de route voor sport en bewegen. De nationale kennisagenda heeft drie hoofdthema's: 'Beter presteren', 'Een leven lang bewegen, van 1 tot 101', en 'De waarde(n) van sport'. De laatstgenoemde is gericht op de maatschappelijke aspecten van sport. Binnen het thema 'De waarde(n) van sport' worden drie clusters onderscheiden: transitie in de sport; maatschappelijke kansen en problemen van sport; leerprocessen in sport en bewegingsonderwijs.

"VERMAATSCHAPPELIJING VAN SPORT IS EEN LANDELIJKE TREND."

Een vergelijkbare thematische ordening komt naar voren in de landelijke *Sport Toekomstverkenning* (2017), uitgevoerd door het RIVM en het SCP in opdracht van het ministerie van VWS. Daarbij worden experts op het gebied van sport en bewegen in Nederland betrokken. Deze toekomstverkenning bevat een indeling naar vier beleidsmatige perspectieven op sport: Topsport (perspectief 'Naar de top'), Vitaliteit (perspectief 'Voel je fit'),

Participatie (perspectief 'Door Vriendschap Verenigd') en Economie (perspectief: 'Leef mee'). Bij de agendering van de kennis- en beleidsontwikkeling op het gebied van sport en bewegen op landelijk niveau, is dus ook nadrukkelijk ingezet op de maatschappelijke betekenis van sport, met thema's als 'De waarde(n) van sport' en 'Door Vriendschap Verenigd'.

De waarde(n) van sport

Het lectoraat richt zich wat betreft kennisontwikkeling in relatie tot de *Nationale Kennisagenda Sport en Beweging* nadrukkelijk op het derde hoofdthema: 'De waarde(n) van sport'. In dit kader is er een intensieve samenwerking met de Universiteit Utrecht (UU) in het kennis- en innovatienetwerk Sport & Society (<http://www.sportandsociety.nl>). In dit netwerk zijn vanuit de universiteit diverse onderdelen – bestuurs- en organisatiewetenschap (USBO), geowetenschappen – en het Universitair Medisch Centrum Utrecht (UMCU) betrokken. Van de hogeschool maken deel uit van het netwerk: het lectoraat Leefstijl en Gezondheid en het lectoraat Participatie en Stedelijke Ontwikkeling. Ons lectoraat heeft namens de hogeschool een spilfunctie in het netwerk. Utrecht speelt in het sportonderzoek een centrale rol als het gaat om de maatschappelijke aspecten van sport en bewegen. In het kennis- en innovatienetwerk Sport & Society wordt vanaf 2017 een verdere focus met betrekking tot samenwerking op het gebied van onderzoek en onderwijs in co-creatie met de beroepspraktijk aangebracht. Binnen de Hogeschool Utrecht is er al de minor Sport & Samenleving die een belangrijke functie heeft in de verbinding van onderwijs met onderzoek, praktijk en beleid.

Het onderzoek van het netwerk Sport & Society richt zich op twee deelthema's van sport en samenleving: Gezondheid en Vitaliteit; en Participatie en Integriteit. Halverwege 2018 sluit het lectoraat, als onderdeel van een groot vierjarig project in opdracht van VWS, NOC*NSF en SIA en gesubsidieerd door ZonMw, NWO en STW, een onderzoek af naar veranderende lidmaatschappen bij sportverenigingen en de betekenis daarvan voor sociale participatie. In de periode 2017-2020 is er een vervolg met het landelijke

Onderzoeksprogramma Sport en Bewegen. Daarmee zetten het ministerie van VWS en de andere opdrachtgevers in op een integraal programma voor sportonderzoek en -innovatie. Het lectoraat doet in een consortium met de UU/USBO, en een aantal andere partners, mee aan de aanvraag voor een meerjarig onderzoek op het thema van de maatschappelijke waarde(n) van sport.

Op het gebied van onderwijs is het streven om via het onderzoeks- en kennisnetwerk Sport & Society tussen universiteit en hogeschool een gezamenlijk onderwijsproduct te ontwikkelen. Binnen de Hogeschool Utrecht bestaat al een nauwe samenwerking tussen het lectoraat Participatie en Stedelijke Ontwikkeling met het Instituut voor Ecologische Pedagogiek en het Instituut voor Social Work, bijvoorbeeld op het gebied van sport als onderdeel van Creatief Agogisch Werken (IEP) of in de minor Sport en samenleving (ISW). In goed overleg tussen betrokkenen moet nu gekeken worden of en hoe de beoogde onderwijsinnovatie vorm kan krijgen.

Verbinding met de praktijk

Verder is er vanuit het netwerk op landelijk niveau een verbinding met de praktijk door samenwerking met diverse partners, waaronder het Kenniscentrum Sport, de vele sportbonden en het NOC*NSF. Het lectoraat Participatie en Stedelijke Ontwikkeling concentreert zich bij al deze ontwikkelingen en samenwerkingsverbanden steeds op het bevorderen van de maatschappelijke participatie en sociale stedelijke ontwikkeling in stadsregio Utrecht. Op het regionale en lokale niveau is er daarom nauwe samenwerking met allerhande partijen op het vlak van onderzoek, onderwijs, beleid en praktijk.

Zo is de gemeente Utrecht een belangrijke partner van het lectoraat, waar het gaat om de maatschappelijke impact van sport en bewegen. In 2016 is de *Sportnota 2017-2020: Utrecht, sportief en gezond* (Gemeente Utrecht 2016a) vastgesteld. Hierin wordt aangegeven dat de gemeente met een optimaal sport- en beweegklimaat in de stad wil bijdragen aan een gezonde leefstijl

en daarmee aan een gezonde toekomst voor al haar bewoners. De *Sportnota* formuleert voor de periode 2017-2020 meerdere ambities op de deelterreinen: sportstimulering, sportaccommodaties, topsport en talentontwikkeling. Het thema van sportstimulering heeft daarbij nadrukkelijk een maatschappelijk karakter. In dat kader gaat het lectoraat in opdracht van de gemeente onder meer evaluatieonderzoek doen naar de buurtsportclubs in Utrecht.

Communities of practice en living labs

Samenwerkingspartners van het lectoraat op het gebied van de maatschappelijke aspecten van sport en bewegen in de praktijk van Utrecht zijn: Harten voor Sport, Vereniging Sport Utrecht (VSU) en de sportverenigingen. Die zijn op hun beurt ook vervlochten met de diverse eerdergenoemde landelijke partijen. Zo doet het lectoraat jaarlijks (kleinschalig) onderzoek naar de bijdrage van Harten voor Sport op het gebied van sport en bewegen in Utrecht. We bouwen gezamenlijk, ook met het onderwijs, aan zogenoemde *communities of practice*, die gevormd worden rond *living labs* in de stedelijke omgeving van Utrecht. In die *living labs* is de te volgen werkwijze zo veel mogelijk die van experiment en sociale innovatie, met als doel voor het lectoraat de bevordering van maatschappelijke participatie in de buurten en wijken in de stedelijke omgeving. Sportverenigingen spelen dan een belangrijke rol.

Met diverse sportverenigingen zijn er samenwerkingsverbanden. Onder meer rond het project 'Trainerskracht': met V.V. De Meern (voetbal) in Leidsche Rijn, met Zwaluwen Utrecht 1911 (voetbal) aan de rand van Kanaleneiland/Oog in Al en met Synergo (korfbal) aan de rand van Overvecht. Dat is een voorbeeld van zo'n *living lab*. Dit project heeft als doel risicjongeren op te leiden tot trainer, zodat ze beter gaan functioneren in de maatschappij. Ook is er het landelijke project 'Vechtende jongeren', een onderzoek in ontwikkeling naar de interactie tussen begeleiders en jongeren in de kracht- en vechtsport, onder de vlag van het Kenniscentrum Sport. Een aantal studenten doet hier onder begeleiding van het

lectoraat onderzoek bij worstelvereniging De Halter in Utrecht. Mogelijk biedt de praktijk van de vechtsport een ingang om jongeren te ondersteunen bij het gevecht met zichzelf en hun omgeving, en niet de weg van criminaliteit of radicalisering te kiezen. Bij dit project experimenteren we als bijzondere manier van onderzoeken onder meer met het creëren van *story boards* of mini-stripverhalen door de deelnemers. Daarmee kunnen zij op beeldende wijze reflecteren op zogenoemde *bumpy moments*, kleine dilemma's in de complexe praktijk (Van Kan 2011; Van Kan, Brouwer & Zitter 2012).

Leidende kennisvraag

De leidende kennisvraag van de onderzoekslijn 'Maatschappelijke impact van sport en bewegen' is:

- Hoe kunnen sport en bewegen als doel (sportparticipatie) en als middel worden ingezet;
- in samenwerking met de mensen (burgers, cliënten) om wie het gaat;
- door sociale, pedagogische en/of educatieve professionals;
- in de vorm van activering, ontwikkeling, verbinding en/of preventie;
- zodat een bijdrage wordt geleverd aan de bevordering van maatschappelijke participatie en sociale stedelijke ontwikkeling in stadsregio Utrecht;
- gericht op het verbeteren van de kwaliteit van samenleven in de stedelijke omgeving?

Maatschappelijke impact van kunst en creativiteit

Ook in de wereld van kunst en creativiteit ontwikkelt zich gaandeweg een trend van vermaatschappelijking, net als bij sport en bewegen. Neem bijvoorbeeld het recente advies van de Adviescommissie Cultuurnota 2017-2020 voor de gemeente Utrecht (2016b). Daarin wijst de commissie op het belang van inspelen op maatschappelijke ontwikkelingen, specifiek op de toenemende diversiteit in de stad:

“Culturele instellingen hebben een grote verantwoordelijkheid als het gaat om het inspelen op maatschappelijke ontwikkelingen. Utrecht telt meer dan 250 etniciteiten. Juist in de afgelopen periode hebben oorlogen en andere crisissituaties elders in de wereld grote groepen mensen op drift gejaagd en is internationale migratie in heel Europa nog meer tot een centraal thema uitgegroeid. Wij hebben ons als commissie de vraag gesteld hoe de culturele sector met toenemende diversiteit omgaat. Het is ons opgevallen dat internationalisering veel explicieter in het DNA van instellingen zit dan diversiteit. Hier is – zo denken we – echt nog een wereld te winnen met de Code Culturele Diversiteit als uitgangspunt. Wij adviseren de gemeente Utrecht met klem om hierover in de volle breedte van programmering, publiek, personeel, bestuur en partners de komende periode indringend in gesprek te gaan met het culturele veld.” (2016b, p. 9).

Die trend van vermaatschappelijking bepaalt mede de dynamiek in het brede sociale domein (zie bijvoorbeeld Trienekens, Swartjes & Docter 2016), daar waar sociale, pedagogische en educatieve vraagstukken met het oog op maatschappelijke participatie en stedelijke ontwikkeling aan de orde zijn. Maatschappelijke participatie gaat over het opdoen van sociale contacten, deelname aan het maatschappelijk verkeer, het actief leveren van een bijdrage aan de samenleving en het opdoen van de vaardigheden daartoe. Kunstzinnige en creatieve activiteiten kunnen hierbij van betekenis zijn. Anders gezegd: cultuurparticipatie kan een doel op zich zijn, maar ook een middel voor maatschappelijke participatie. Voor het lectoraat ligt de nadruk op het laatste, dus op het sociale en maatschappelijke doel van kunst en creativiteit. Maar de vraag is: hoe werkt dat dan precies? Onder welke condities kunnen kunst en creativiteit bijdragen aan de maatschappelijke participatiebevordering? Deze onderzoekslijn gaat over de kennisontwikkeling en maatschappelijke impact van kunst en creativiteit.

Creatief cultureel sociaal werk

In het onderwijs van Hogeschool Utrecht bestaat van oudsher veel expertise op het gebied van werken met kunstzinnige, speelse en

creatieve interventies. Wat betreft het Instituut voor Social Work (ISW) is dit duidelijk het geval bij de opleidingen Culturele en Maatschappelijke Vorming (CMV) en Sociaal Pedagogische Hulpverlening (SPH), die dit jaar met de opleiding Maatschappelijk Werk en Dienstverlening (MWD) samengaan in de nieuwe bacheloropleiding Social Work. Mede vanwege deze expertise is voor de nieuwe opleiding gekozen voor dat typisch Utrechtse accent: het creatief cultureel sociaal werk. Het gaat dan om kunst en creativiteit, om spel, en om sport en bewegen met het oog op sociale vraagstukken. De bedoeling is dat ditzelfde accent ook gaat gelden voor de nieuwe, in ontwikkeling zijnde masteropleiding Social Work nieuwe stijl, gericht op het brede en dynamische sociale domein. De nieuwe bacheloropleiding Social Work heeft drie landelijk vastgestelde uitstrooprofielen sociaal werk, die gericht zijn op jeugd, zorg, en welzijn en samenleving.

Creatieve therapie

Ook bij Creatieve Therapie, als aparte opleiding binnen het Instituut voor Social Work, draait het van oudsher om het werken met kunstzinnige en creatieve middelen, te weten: muziek, drama en beeldende kunst, gericht op therapeutische doelen. Anders dan bij psychotherapie ligt de nadruk bij vaktherapie op het non-verbale. "Vaktherapie is: doen en ervaren" (Van Hooren 2013, p. 9). Met het oog op de verdere onderzoeksmatige onderbouwing van dit vakgebied gaat het lectoraat structureel deel uitmaken van het landelijk lectoraat Kennisontwikkeling Vaktherapieën (<http://kenvak.nl>), ressorterend onder lector Susan van Hooren van Zuyd Hogeschool. Vaktherapie is de verzamelnaam voor creatieve therapie (muziektherapie, beeldende therapie, dramatherapie, dans- en bewegingstherapie) plus psychomotorische therapie. We streven naar een structurele samenwerking tussen verschillende partnerhogescholen in Nederland, die tezamen het onderzoeksprogramma vormgeven en invullen.

Creatief pedagogisch vermogen

Binnen het Instituut voor Ecologische Pedagogiek (IEP) is er het creatief-agogisch werken (CAW), waar studenten verplichte

cursussen in volgen en voor kunnen kiezen bij de invulling van bijvoorbeeld stage en afstudeerwerk. Onder CAW bij pedagogiek vallen: muziek, beeldende kunst en vormgeving, drama, dans, audiovisuele vormgeving (AVV), spel en sport. Het IEP wil zich verder profileren op het gebied van het 'creatief pedagogisch vermogen', gericht op kunst, spel en sport in opvoeding en onderwijs. In verbinding met deze onderwijsontwikkeling draagt het lectoraat zorg voor het doen van praktijkgericht onderzoek naar de maatschappelijke impact van het creatief pedagogisch vermogen in pedagogische beroepscontexten.

Bildung in onderwijs

In het Instituut Theo Thijssen (ITT/Pabo) en verschillende andere educatieve opleidingen van de HU, is *bildung* (bewust met kleine letter b en zonder aanhalingstekens geschreven) een belangrijk thema. *Bildung* is een begrip dat wordt toegeschreven aan de Duitse geleerde en diplomaat Alexander von Humboldt (1767-1835). Het was gericht op algemene vorming en zelfontplooiing, bedoeld voor de elite. Onder de hernieuwde *bildung* van de educatieve opleidingen wordt verstaan: "het proces van persoonlijke vorming op basis van een brede kennismaking en beschouwing van culturele en maatschappelijke verworvenheden en uitingen" (De Wolff, in Van Stralen & Gude 2012, p. 9). Die hedendaagse versie van *bildung* gaat over allerlei levensgebieden, ook sport en amusement, en is er voor iedereen. Leraren kunnen hun leerlingen zo vormen tot erudiete, zelfstandig denkende burgers. *Bildung* staat in een geesteswetenschappelijke traditie. Op onderzoekgebied heeft het lectoraat Normatieve professionalisering van Hogeschool Utrecht een rol bij het thema *bildung*. De invalshoek is daarbij vooral ethisch van aard. Tegelijk is er ook de esthetische invalshoek van *bildung*. Met andere woorden: de beleving en ervaring van kunst, spel en sport kunnen, vanuit een esthetische invalshoek, eveneens van meerwaarde zijn voor de ontwikkeling van kinderen in bijvoorbeeld het basisonderwijs. Zo wordt in het derde jaar van de Pabo de cursus 'Durf te denken!' gegeven, waarbij de studenten leren wat kunst, creativiteit, spel en sport kunnen betekenen in educatieve settings. Op deze onderdelen

van bildung of brede ontwikkeling kan het lectoraat bij uitstek een verdere onderzoeksbijdrage leveren.

Opleiding in spel

Binnen Hogeschool Utrecht vinden sinds jaar en dag ook diverse specifieke vormen van opleiding op het gebied van spel plaats, in sociale, therapeutische, pedagogische of educatieve contexten. Zo is er het onderwijs in spelagogiek – het inzetten van speelse activiteiten gericht op gedragsverandering – dat een plek heeft bij sociaal werk, pedagogiek en de Pabo. Ook is er de post-hbo opleiding Speltherapie, die zich richt op het bieden van spel-interventies gericht op therapeutische doelen, en die onderdeel uitmaakt van ‘Leven Lang Leren’ van ISW. Van januari 2008 tot en met december 2011 was er op Hogeschool Utrecht een lectoraat Spel actief. Met dit lectoraat werd spel als onderzoeksthema onder de aandacht gebracht in de instituten van de voormalige Faculteit Educatie, waaronder het ITT. De inzet was om bij te dragen aan kennisvergroting over spel door systematisch onderzoek en ontwikkelingswerk, met een focus op het gebruiken van spel als didactisch middel. Bij de HU zijn spelagogiek en speltherapie op het terrein van sociaal werk, pedagogiek en educatie verder niet systematisch onderzocht. Daar wil dit lectoraat werk van maken, als onderdeel van de onderzoekslijn kunst en creativiteit.

Ondanks deze belangrijke traditie in het onderwijs van Hogeschool Utrecht, was er nog geen structureel onderzoek naar kunstzinnige, speelse en creatieve manieren van werken in sociale, pedagogische en educatieve contexten. Tegelijk wordt het belang van bijvoorbeeld creativiteit, ook in de genoemde contexten, al langer veelvuldig benadrukt (zie bijvoorbeeld Csikszentmihalyi 1996; Robinson 2013). Met de nieuwe onderzoekslijn Maatschappelijke impact van kunst en creativiteit voorziet dit lectoraat daar nu wel in. Medio 2016 is er een start gemaakt met deze nieuwe lijn.

Arts-based research

Ondertussen loopt er een eerste onderzoeksproject ‘Criminal Minded’, in opdracht van drie reclasseringsorganisaties en het

Openbaar Ministerie. Het onderzoek richt zich op het inzetten van kunstzinnige middelen (*spoken word poetry, rap*) in workshops aan delinquente jongeren. Twee artiesten ondersteunen zo de jongeren bij het nadenken over hun toekomst. Daarbij wordt deels gewerkt met een alternatieve vorm van onderzoek, namelijk op kunst gebaseerd onderzoek ofwel *arts-based research* (Leavy 2015; Barone & Eisner 2012). Mogelijk gaat van het inzetten van kunstzinnige middelen als *spoken word poetry* en *rap* een grotere stimulans uit dan van de standaardtrainingen, die vooral op cognitieve en gedragsmatige leest zijn geschoeid. Dit onderzoek is een coproductie van de lectoraten Werken in Justitieel Kader, gekoppeld aan het landelijk programma Ruim Baan, en ons lectoraat Participatie en Stedelijke Ontwikkeling.

“HOE KUNNEN KUNSTZINNIGE EN CREATIEVE INTERVENTIES BIJDAGEN AAN EEN BETERE SOCIALE COHESIE EN GEMEENSCHAPSZIN IN DE BUURT?”

Communities of practice en living labs

Op het vlak van kunst en creativiteit in het brede sociale domein, ontwikkelt en intensiveert het lectoraat met de opleidingen van ISW en IEP tevens diverse samenwerkingsverbanden in de praktijk. Het streven is dit gaandeweg ook met het ITT te doen. Organisaties op het gebied van kunst en creativiteit in het brede sociale domein in de steden Utrecht en Amersfoort hebben we in dat kader al systematisch in kaart gebracht. Op deze manier bouwen we tezamen met het onderwijs aan *communities of practice* rond verschillende *living labs*, om te beginnen in de steden Utrecht en Amersfoort. Het draait hier om experimenten en sociale innovatie gericht op de bevordering van maatschappelijke participatie, in het samenspel tussen praktijk, beleid, onderzoek en onderwijs. Hoe kunnen kunstzinnige en creatieve interventies bijvoorbeeld bijdragen aan een betere sociale cohesie en gemeenschapszin in de buurt? Ondertussen werken

we aan structurele samenwerking met onder meer De Dansers, Cultuurhuis Kanaleneiland, ZIMIHC en STUT Theater in Utrecht.

Ook met een aantal andere kennisinstellingen op het overgangsbied van 'kunst' en 'sociaal' in stad en regio Utrecht zoekt het lectoraat verbinding. Zo is het onlangs aangehaakt bij het Social Art Lab, opgezet door Movisie. Daarbij is een 'Transformatie agenda Kunst en cultuur met zorg en welzijn' ontwikkeld en gelanceerd (ActiZ/Movisie/HKU/Viatore 2017). Met het oog op het vergroten van de maatschappelijke impact van 'social art' door onderzoek, werken Movisie, de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht (HKU) en Hogeschool Utrecht nu samen. Het streven is om als consortium, inclusief een aantal praktijkpartners, nog in 2017 een eerste gezamenlijk onderzoek aan te vragen en uit te voeren, met als beoogde hoofdaanvrager ons lectoraat.

Leidende kennisvraag

De leidende kennisvraag van de onderzoekslijn 'Maatschappelijke impact van kunst en creativiteit' is:

- Hoe kunnen kunst en creativiteit als doel (cultuurparticipatie) en als middel worden ingezet;
- in samenwerking met de mensen (burgers, cliënten) om wie het gaat;
- door sociale, pedagogische en/of educatieve professionals;
- in de vorm van activering, ontwikkeling, verbinding en/of preventie;
- zodat een bijdrage wordt geleverd aan de bevordering van maatschappelijke participatie en sociale stedelijke ontwikkeling in stadsregio Utrecht;
- gericht op het verbeteren van de kwaliteit van samenleven in de stedelijke omgeving?

Maatschappelijke impact van duurzame gemeenschappen

Filosofisch en praktisch is een belangrijk uitgangspunt van het lectoraat het gegeven van relationaliteit: het delen, waarvoor eigenlijk geen andere optie is. In hoofdstuk 2 lichtten we dit toe.

De derde onderzoekslijn 'Maatschappelijke impact van duurzame gemeenschappen' hangt hiermee direct samen. Het uitgangspunt komt immers een-op-een terug in het gekozen thema: de ontwikkeling van duurzame gemeenschappen of *sustainable community development*. Wat betreft de notie van duurzaamheid wordt aangehaakt bij de betekenis ervan volgens de *sustainable development goals* van de Verenigde Naties; meer specifiek: het ontwikkelingsdoel van duurzame steden en gemeenschappen (UN 2015b). Bij deze onderzoekslijn ligt de focus dus op het versterken van netwerken en gemeenschappen, de manieren van werken die op dat aggregatieniveau ingezet kunnen worden; en dus niet zozeer op individu- of groepsgerichte interventies. Verder ligt de nadruk ook in deze lijn op de maatschappelijke participatievraagstukken in het sociaal-pedagogisch-educatieve ecosysteem van stadsregio Utrecht.

Zo'n ecosysteem is dynamisch van aard, er is van alles in gaande. Neem de bekende transitie en transformatie in het sociale domein, zoals die door de overheid is ingezet. Dit heeft onder meer geleid tot veranderingen in het stelsel van zorg en welzijn en de betekenis hiervan voor de sociale professionals. De nadruk ligt nu op het 'werken in de wijk', in de directe leefomgeving van burgers (Wilken 2016). Daarbij spelen allerlei kwesties en keuzes in wijkgericht werken (Jansen, Sprinkhuizen, Veldboer, Verharen & De Waal 2017). Bijvoorbeeld: "Veel sociale (wijk)teams blijken overwegend (nog) zorgteams te zijn en dienen nog een ontwikkeling door te maken richting een op de wijk en op preventie en burgerkracht gerichte werkwijze" (De Waal 2016, p. 19). Volgens ons is er echt iets anders nodig, want: "Sociale wijkteams zijn zo druk met individuele hulpverlening dat ze aan de meer collectieve functies niet toekomen" (Hofman & De Boer 2017, p. 13).

Welzijn en samenleving

Zoals gezegd zijn er landelijk voor sociaal werk recent drie nieuwe uitstroomprofielen vastgesteld: (1) zorg, (2) jeugd, en (3) welzijn en samenleving. Eerder leerde zo ongeveer iedere sociale professional in zijn of haar basisopleiding dat er drie hoofdrichtingen in

de werkerreinen van sociaal werk zijn, namelijk: (1) wonen, welzijn en zorg, (2) maatschappelijk opvoeden, en (3) samenlevingsopbouw (Van Ewijk, Spierings & Wijnen-Sponselee 2007). Maar vanaf nu komen de oude hoofdrichtingen van enerzijds wonen, zorg en welzijn (veelal gericht op mensen met een beperking of met sociale problemen), en anderzijds samenlevingsopbouw (vooral gericht op sociale samenhang en grotestedenbeleid) meer samen in het nieuwe uitstrooprofiel 'welzijn en samenleving'.

In de omslag van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving, is de nadruk veel meer komen te liggen op wat mensen zélf en voor elkaar kunnen betekenen (zie bijvoorbeeld: Van Houten & Winsemius 2010). Uitgaande van relaties en netwerken, geldt die basis als noodzakelijke voorwaarde voor maatschappelijke participatie en sociale stedelijke ontwikkeling. Inzet van de professional wordt nadrukkelijker het bijdragen aan de ontwikkeling van de sociale basisinfrastructuur of nulde lijn, waar onder andere zorg, welzijn en samenlevingsopbouw meer met elkaar verstrengeld raken.

Tegelijk moeten we het kind niet met het badwater weggoaien: basiszorg en aanvullende zorg in respectievelijk eerste en tweede lijn blijven altijd ook nodig. Zo organiseert Utrecht de zorg en ondersteuning van volwassenen langs drie sporen, met als spoor 1 de sociale basis, als spoor 2 de basiszorg, en als spoor 3 de aanvullende zorg (Gemeente Utrecht 2017). Het streven is daarbij echter waar mogelijk te 'ontzorgen' en 'ontmedicaliseren'. Bij zo'n ontzorgende, meer preventieve manier van werken in de wijk wordt integraal sociaal werk steeds belangrijker. Zo behoren in de stad Utrecht tot spoor 1 ook de sociaal makelaars die bewonersactiviteiten in de buurt begeleiden.

Sociale basis of nulde lijn

Specifiek bijdragen aan de ontwikkeling van de sociale basis als zodanig is echter minstens zo belangrijk. Dit betekent niet alleen het integreren, maar ook ontvlechten van de verschillende soorten sociale vraagstukken zoals die in de wijk spelen. Gegeven het nieuwe uitstrooprofiel 'welzijn en samenleving' van sociaal werk,

onderscheiden we daarom twee vormen. Enerzijds zorg en welzijn als vorm van integraal werken in de wijk; anderzijds welzijn en samenlevingsopbouw als specifieke wijkaanpak, waarbij zorgvraagstukken alleen indirect spelen.

“BIJDRAGEN AAN DE ONTWIKKELING VAN GEMEENSCHAPPEN, OFWEL COMMUNITY DEVELOPMENT, ALS BASIS VOOR MAATSCHAPPELIJKE PARTICIPATIE.”

Op welzijn en samenlevingsopbouw als specifieke wijkaanpak richten we ons met deze onderzoekslijn van het lectoraat. We willen direct bijdragen aan de (kennis)ontwikkeling van de sociale basisinfrastructuur of nulde lijn als zodanig. De richting van denken en werken van het lectoraat in de lokale situatie is daarbij eerder bottom-up dan top-down; als dat onderscheid vanuit een netwerkperspectief al zinvol is. Dat wil zeggen van samenlevingsopbouw of community development, via welzijn, naar eventuele basis- of aanvullende zorg. Deze specifieke focus op welzijn en samenleving is er ook de in ontwikkeling zijnde masteropleiding Social Work nieuwe stijl, waar dit lectoraat een directe betrokkenheid bij heeft.

Sociale vraagstukken in buurt, wijk en stad

Sociale vraagstukken die spelen in geval van kennisontwikkeling op het gebied van welzijn en samenlevingsopbouw gaan bijvoorbeeld over: collectieve initiatieven in buurt, wijk en stad; het samenspel tussen informele en formele inzet van vrijwilligers en professionals (zoals sociaal makelaars); de effectieve samenwerking tussen partijen in de sociale basisinfrastructuur en verschillende disciplines in de wijk- of buurtteams (zie ook het kennisplatform Utrecht Sociaal: <http://husite.nl/kus>). Tevens kan het gaan om kwesties op het vlak van vormen van zelforganisatie in de stedelijke context; de rol van de lokale overheid bij wijkgericht werken; burgerparticipatie en het praten met mensen; het fenomeen van lichte gemeenschappen, ook in de vorm van

internetgemeenschappen; (super)diversiteit in buurt, wijk en stad; informalisering; de schaduwkanten van het meritocratisch ideaal; of de grote verschillen tussen wijken en groepen mensen in de stad.

Het vraagstuk van multidisciplinaire samenwerking in de buurtteams, en in het brede sociale domein überhaupt, wordt steeds belangrijker. Dat is niet alleen zo vanwege de complexiteit van de sociale vraagstukken, maar ook doordat diverse – van oorsprong vaak minder maatschappelijk georiënteerde – professionals zich in hun aanbod steeds meer op de samenleving richten. Er zijn de sociaal werkers die zich vanaf het begin vanuit hun verschillende achtergronden op sociale kwesties richten. Maar er zijn tegenwoordig onder meer ook de sport- en kunstprofessionals die steeds meer maatschappelijk actief zijn (zie de andere onderzoekslijnen).

Maar wat is doel en wat is middel? In dit lectoraat ligt het doel aan de maatschappelijke en sociale kant: bijdragen aan participatie en stedelijke ontwikkeling. De kennisontwikkeling richt zich op de vraagstukken die vanuit dat perspectief spelen. Die vraagstukken zijn leidend, waarbij sport en kunst direct of indirect van waarde kunnen zijn. Aan die maatschappelijke kant van het spectrum zijn tevens de pedagogen en educatieve professionals actief, zowel binnen- als buitenschools. Ook zij hebben een belangrijke taak in het bijdragen aan de ontwikkeling van een brede sociale basisinfrastructuur en aan participatiebevordering.

Gewoon opvoeden en opgroeien

Pedagogen werken in het brede jeugd domein en in onderwijs. Ze zijn verbonden met de sociale basisinfrastructuur of nulde lijn. Voor hen speelt diezelfde ontwikkeling naar werken in de wijk, zowel in het jeugd domein als vanuit het onderwijs. Steeds vaker zijn pedagogen daarom actief in bijvoorbeeld buurtteams jeugd en gezin, gericht op basiszorg (spoor 2). Of ze spelen een rol bij het gewone opvoeden en opgroeien op het niveau van het alledaagse leven in de sociale basisinfrastructuur (spoor 1). Dat is daar waar verreweg de meeste pedagogische vraagstukken zich afspeelen, waar het lectoraat ook de nadruk op legt.

Meestal kunnen mensen die kwesties dan zelf direct oplossen, maar soms zijn er pedagogische professionals bij nodig die een bijdrage kunnen leveren op het vlak van ontplooiing, ondersteuning en activering. Verder kunnen pedagogen ook van betekenis zijn in het samenspel met leerkrachten in het onderwijs, zoals in een Brede School waar het integraal werken vanuit een breed gedragen pedagogische visie onmisbaar is. De vraag naar wat goed onderwijs is in de pedagogische en filosofische zin is dan cruciaal (Biesta 2012 en 2015). Om die reden maakt het lectoraat ook deel uit van de lectorenkring rond de leerstoel van Gert Biesta op het gebied van 'Pedagogische dimensies in onderwijs, opleiding en vorming', ingesteld door het NIVOZ en gevestigd aan de Universiteit van Humanistiek Utrecht (NIVOZ 2016).

Onderwijs midden in de samenleving

Onderwijs bevindt zich evenmin op een eilandje in buurt of wijk, maar staat midden in de samenleving. De school maakt deel uit van een sociaal-pedagogisch-educatief ecosysteem en is een belangrijke vindplaats voor het lectoraat. Scholen zetten de deuren open, werken steeds meer samen met allerlei andere partijen in hun directe omgeving. Zo zijn er de integrale kindcentra, waar verbinding wordt gemaakt tussen onderwijs en opvang. Kinderen leren immers zowel binnen- als buitenschools, waarbij de grenzen tussen onderwijs en opvang vervagen. Of neem de zojuist genoemde Brede Scholen, waar het lectoraat al eerder onderzoek naar deed (Verhagen, Calkoen, Jurrius & Verheijke 2012) en waar het mee door wil gaan. In Utrecht zijn er twaalf van zulke Brede Scholen. Een Brede School is de samenwerking van scholen met partners, om ervoor te zorgen dat leerlingen kansen krijgen om hun talenten te ontwikkelen en goed op te groeien. Het is iets anders dan een school of een onderwijsgebouw: "Een Brede school kan binnen één multifunctionele accommodatie haar activiteiten aanbieden, maar in de meeste gevallen vindt dit verspreid plaats in de wijk over diverse scholen en/of andere gebouwen, bijvoorbeeld buurthuizen" (Brede School Utrecht 2017).

Urban education

Nog een stap verder is, dat er in de onderwijswereld steeds meer aandacht is voor *urban education*, ofwel onderwijs en opvoeding in een stedelijke context (Fukkink & Oostdam 2016). Een leerkracht of pedagoog die in de stad werkt, heeft specifieke onderwijs- en opvoedingsvaardigheden nodig. Leraren en pedagogen moeten niet alleen worden opgeleid tot startbekwame, maar ook tot stadsbekwame professionals (Fukkink 2015). Duidelijk is dat dit thema goed past bij de derde onderzoekslijn van het lectoraat, 'Maatschappelijke impact van duurzame gemeenschappen'. We willen daarom een interdisciplinair leerteam starten van docenten van ITT, ISW en IEP rond de thematiek van de *Urban School*, onder (bege)leiding van de lector.

Het lectoraat Participatie en Stedelijk Ontwikkeling heeft in deze onderzoekslijn diverse lopende projecten. Enkele voorbeelden: het onderzoeksproject 'Smart met Geld' in opdracht van MEE over financiële gezondheid en begeleiding; een onderzoek met de partners van de Academische Werkplaats Transformatie Jeugd Utrecht naar 'Een integrale aanpak voor MBO-studenten met psychische problemen gericht op het voorkomen van schooluitval'; een buddyproject bij ROC Midden Nederland.

"WERKEN AAN EEN ONDERLIGGENDE FILOSOFIE VAN MAATSCHAPPELIJKE PARTICIPATIE EN SOCIALE STEDELIJKE ONTWIKKELING."

Er zijn ook volop kansen en mogelijkheden voor nieuwe projecten, zoals: vervolgonderzoek in opdracht van MEE; onderzoek voor de YMCA; onderzoeksprojecten rond de sociaal makelaars, als onderdeel van de activiteiten van het Onderzoeksplatform Sociaal Domein Utrecht (OSDU) van kennisplatform Utrecht Sociaal (<http://husite.nl/kus>); de bijdrage van het lectoraat aan het KSI-brede onderzoek naar gebiedsgericht werken.

Wijkaanpak voor gezinnen in hun kracht

Een net gestart meerjarenproject dat we er nog uit willen lichten is 'Nieuw Welgelegen: gezinnen in hun kracht'. Dit betreft een samenwerking met diverse partners (waaronder het Mulier Instituut en Kenniscentrum Sport) op, rond en vanuit de Multifunctionele Accommodatie (MFA) Nieuw Welgelegen. Op Nieuw Welgelegen zijn organisaties gehuisvest op het gebied van sport, onderwijs, cultuur en welzijn. Doel van het onderzoeksproject is het verbeteren van de ervaren (positieve) gezondheid van gezinnen in de Utrechtse wijk Kanaleneiland. Het project richt zich op gezinnen die met meerdere problemen kampen en een ongezonde leefstijl hebben. Het lectoraat voert het praktijkgericht onderzoek uit en heeft hiervoor een onderzoeker aangetrokken die relatief makkelijk toegang kan krijgen tot de gezinnen in Kanaleneiland. Als onderzoeksbenadering zetten we een vorm van participatief onderzoek in, met als specifiek doel de professionele praktijk te verbeteren door innovatie en onderzoek te combineren (zie bijvoorbeeld: Aken & Andriessen 2011; Wilken, Van Slagmaat & Van Gijzel 2013).

"FILOSOFIE ALS VERANDERSTRATEGIE."

Voor ons lectoraat geldt een focus in het onderzoeksprogramma op maatschappelijke participatie en sociale stedelijke ontwikkeling. De onderzoekslijn 'Maatschappelijke impact van duurzame gemeenschappen' vormt daarbij een van de drie kerngebieden. Het hoofddaccent ligt bij deze lijn op het bijdragen aan de ontwikkeling van duurzame gemeenschappen in de stedelijke context. Met dat doel voor ogen, is het lectoraat partner in een door SIA RAAK gesubsidieerd landelijke lectorenplatform, een kennis- en innovatieplatform met als titel: 'Stad en wijk: participatie en veerkracht'. Hierin hebben vijf 'stadslectoren' zitting uit de vier grote steden: Den Haag, Rotterdam, Amsterdam, Utrecht en uit Zwolle.

Leidende kennisvraag

De leidende kennisvraag van de onderzoekslijn 'Maatschappelijke impact van duurzame gemeenschappen' is:

- Hoe kan de ontwikkeling van duurzame gemeenschappen (*community development*) worden ingezet;
- in samenwerking met de mensen (burgers, cliënten) om wie het gaat;
- door sociale, pedagogische en/of educatieve professionals;
- in de vorm van activering, ontwikkeling, verbinding en/of preventie;
- zodat een bijdrage wordt geleverd aan de bevordering van maatschappelijke participatie en sociale stedelijke ontwikkeling in stadsregio Utrecht;
- gericht op het verbeteren van de kwaliteit van samenleven in de stedelijke omgeving?

**“IK HOUD
HARTSTOCHTELIJK
VEEL VAN DE GROTE
STAD. DAAROM
KAN IK ER SOMS ZO
SLECHT TEGEN.”**

4 / TOT SLOT: EEN SCHONE TAAK

Ziehier onze aanpak, met drie verschillende onderzoekslijnen gericht op de bevordering van maatschappelijke participatie en sociale stedelijke ontwikkeling in stadsregio Utrecht. De focus ligt op het sociaal-pedagogisch-educatieve ecosysteem, en op de samenhang van de betreffende werkvelden, professies en betrokken opleidingen die aan de basis staan van de sociale infrastructuur. Maar hoewel de lijnen hun specifieke kerngebieden hebben en ze ieder voor zich de ten doel gestelde maatschappelijke impact kunnen genereren, zijn de overgangsgebieden ertussen zeker zo relevant. Er is een duidelijke samenhang tussen de onderzoekslijnen.

“WE WILLEN TEGENWICHT BIEDEN AAN DE VAAK COGNITIEF GEORIËNTEERDE EN VERBALE MANIEREN VAN WERKEN.”

Samenhang onderzoekslijnen

Zo ligt samenwerking tussen de sectoren sport en cultuur voor de hand, zeker ook als het gaat om de maatschappelijke aspecten ervan waar dit lectoraat zich op richt. Op de verschillende overheidsniveaus is die samenwerking er vaak nog niet, terwijl de beide sectoren elkaar met name lokaal steeds meer raken. Om die samenwerking te stimuleren en onderzoeken heeft een aantal instellingen de krachten gebundeld in het project ‘Sport en Cultuur samen sterker’. Het gaat hier om het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA), het Kenniscentrum Sport, de Vereniging Nederlandse Gemeenten, Vereniging Sport en Gemeenten, NOC*NSF, het Jeugdcultuurfonds, het Jeugdsportfonds en het Fonds voor Cultuurparticipatie. De aftrap werd in 2014 gegeven met de bijeenkomst ‘Sport en cultuur: samen scoren!’ Inzet ervan was

om beide sectoren met elkaar te verbinden en zo de kansen op participatie te vergroten. Zodoende kwam er landelijk meer aandacht voor dit onderwerp (Deekman 2014; Deekman & Poll 2016; Tiesen-Raaphorst & Van de Broek 2016; Kriens 2017). Recent is het lectoraat ook betrokken geraakt bij deze ontwikkeling.

“HET LECTORAAT WIL TEGENWICHT BIEDEN AAN HET TE VEEL BENADRUKKEN VAN HET INDIVIDU (OF GROEPEN VAN INDIVIDUEN) BIJ KWESTIES IN DE SOCIAAL-PEDAGOGISCH-EDUCATIEVE BASISINFRASTRUCTUUR.”

De bijdrage van het lectoraat richt zich enerzijds op de vraag hoe sport en kunst, als twee te onderscheiden maar samenhangende onderzoekslijnen van het onderzoeksprogramma, (direct) impact kunnen hebben op diverse aspecten van de bevordering van maatschappelijke participatie en sociale stedelijke ontwikkeling. Daarbij wordt ook onderzoek gedaan naar de (indirecte) impact van sport en kunst op de ontwikkeling van duurzame gemeenschappen. Anderzijds onderzoekt het lectoraat de (directe) maatschappelijke impact van duurzame gemeenschappen op genoemde hoofddoelen van het programma. Het ontwikkelen van *sustainable communities* kan, al dan niet via sport en/of kunst, bijdragen aan participatiebevordering en stedelijke ontwikkeling vanuit een sociale invalshoek. Het versterken van relaties en netwerken vormt daar volgens ons een noodzakelijke voorwaarde voor.

Tegenwicht bieden en innoveren

Het lectoraat wil met zijn onderzoeksprogramma tegenwicht bieden aan bepaalde vanzelfsprekendheden. Ten eerste willen we tegenwicht bieden aan de vaak cognitief georiënteerde en verbale manieren van werken in het brede sociale domein. Door de maatschappelijke impact van sport en kunst te onderzoeken,

zet het lectoraat in op lichamelijke, veelal niet-verbale activiteiten, waarbij gewaarwording, gevoel en ervaring een cruciale rol spelen. Ten tweede wil het lectoraat tegenwicht bieden aan het te veel benadrukken van het individu (of groepen van individuen) bij kwesties in de sociaal-pedagogisch-educatieve basisinfrastructuur. Met de onderzoekslijn over de maatschappelijke impact van duurzame gemeenschappen leggen we juist vooral aan de andere kant – de kwaliteit van *samenleven* – gewicht in de schaal.

Soms lijken onderzoek, onderwijs, beleid en praktijk in het sociale domein nog gevangen te zijn in een Cartesiaans denkkader. De filosoof Descartes (1596-1650) was een belangrijke grondlegger van het (destijds) moderne denken, bekend geworden om zijn uitspraak *cogito ergo sum*, “ik denk, dus ik ben”. De vaak nog gangbare denkwijze, meer impliciet dan expliciet, heeft tot gevolg dat de geest (het denken) en het individu (ik) de boventoon voeren. Dat gaat ten koste van de benodigde aandacht voor het lichaam (gewaarworden, voelen en ervaren) en de gemeenschap (wij), gegeven het doel van de bevordering van maatschappelijke participatie en sociale stedelijke ontwikkeling. Daar willen we op innovatieve wijze aan bijdragen. Want nogmaals: de stad zijn wij en er is voor de 21ste eeuw geen andere optie dan te delen.

“DE GEEST (HET DENKEN) EN HET INDIVIDU (IK) VOEREN NOG TE VAAK DE BOVENTOON. DAT GAAT TEN KOSTE VAN DE BENODIGDE AANDACHT VOOR HET LICHAAM (GEWAARWORDEN, VOELEN EN ERVAREN) EN DE GEMEENSCHAP (WIJ).”

Maatschappijkritische houding nodig

Maar het is zeker niet altijd positief, die maatschappelijke impact van sport, kunst of gemeenschappen. Integendeel, denk bijvoorbeeld aan de doorwerking van competitie en prestatiegerichtheid

in de topsport, met alle excessen in de breedtesport van dien. Of denk aan het uitdragen van het geniaal soort kunstenaarschap in cultuurkringen dat nog uitgaat van een 18e-eeuwse romantische denkwijze, waardoor echte maatschappelijke dialoog uitblijft. Of denk aan die vele gesloten gemeenschappen die zich laten leiden door vijandbeelden van de ander, waarbij er geen enkele ruimte is voor diversiteit op het gebied van afkomst, religie, gender, sociale, culturele en economische klassenverschillen, en dergelijke.

Uiteindelijk hoort de onderzoeker die zijn of haar taak serieus neemt, altijd ook een maatschappijkritische houding in te nemen ten opzichte van denken en doen in allerlei contexten. Dat is bij uitstek belangrijk als de inzet juist is een positieve bijdrage te leveren, zoals aan de kwaliteit van samenleven in een stedelijke omgeving. Hier ligt voor het lectoraat dus een schone taak. Oftewel, in de woorden van schrijver Cees Nooteboom: "Ik houd hartstochtelijk veel van de grote stad. Daarom kan ik er soms zo slecht tegen."

BIJLAGEN

CURRICULUM VITAE 55

LITERATUUR 59

COLOFON 67

/ CURRICULUM VITAE

Nico de Vos

Nico de Vos is filosoof en dragend lector Participatie en Stedelijke Ontwikkeling bij het Kenniscentrum Sociale Innovatie van Hogeschool Utrecht (HU). Hij promoveerde op het gebied van filosofie van de danskunst, gericht op het thema lichamelijke verbondenheid. Eerder studeerde hij lichamelijke opvoeding en bewegingswetenschappen aan de CALO, Hogeschool Windesheim (Zwolle) en de Vrije Universiteit (Amsterdam). Later studeerde hij filosofie (bachelor, research master) aan de Universiteit van Tilburg en de Radboud Universiteit Nijmegen, met als specialisatie kunst- en cultuurfilosofie. Beide universitaire studies rondde hij cum laude af.

Voordat Nico de Vos bij de HU kwam werken, bekleedde hij verschillende (hogere) management- en directiefuncties in de profit- en non-profitsector, vooral op het gebied van Human Resources Management. Verder werkte hij meerdere jaren in verschillende functies voor ArtEZ Hogeschool voor de Kunsten: als gastdocent voor de masteropleiding Choreografie en de bacheloropleiding Dans, als kerndocent Filosofie en geschiedenis van kunst en cultuur en als tijdelijk hoofd voor de masteropleiding Kunsteducatie. Sinds 2005 werkt De Vos voor de HU. Aanvankelijk werkte hij als docent en coördinator bij de masteropleiding van het Instituut voor Ecologische Pedagogiek, daarna bij het Instituut voor Social Work (ISW) en sinds medio 2016 als lector.

Stijn Verhagen

Stijn Verhagen is sociaal wetenschapper, bijzonder lector Participatie en Stedelijke Ontwikkeling en directeur van het Instituut voor Ecologische Pedagogiek van Hogeschool Utrecht. Van 2007 tot en met 2016 was hij lector Participatie en Maatschappelijke Ontwikkeling aan Hogeschool Utrecht. Eerder was hij werkzaam als adviseur bij de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, de adviesraad van het kabinet en de Eerste Kamer en Tweede Kamer op het vlak van maatschappelijke participatie en stabiliteit van de samenleving. Daarvoor was hij docent en promovendus (op het vlak van marktwerking in de zorg) aan de Universiteit Utrecht en de Universiteit van Amsterdam. Verhagen heeft meer dan honderd publicaties op zijn naam staan over onder meer integratie, zorg, democratie, maatschappelijke ondersteuning, schuldpreventie en jongerencultuur. Hij is lid van diverse raden en commissies en redactielid van het *Tijdschrift voor Sociale vraagstukken*.

/ LITERATUUR

ActiZ, Movisie, Hogeschool voor de Kunsten Utrecht, Viatore (2017).

Transformatie agenda. Kunst en cultuur met zorg en welzijn. Geraadpleegd op 20 februari 2017, via <https://www.movisie.nl/artikel/transformatie-agenda-kunst-zorg-welzijn>.

Agenda Stad (2016). *Steden maken het verschil. Samenwerken aan de toekomst van stedelijk Nederland.* Factsheet over Agenda Stad. Geraadpleegd op 7 februari 2017, via http://agendastad.nl/wp-content/uploads/2016/11/26603-Agenda-Stad-brochure_v1-1.pdf.

Aken, J. van & D. Andriessen (2011). *Handboek ontwerpgericht wetenschappelijk onderzoek: Wetenschap met effect.* Den Haag: Boom Lemma.

Barber, B.R. (2013). *If Mayors Ruled the World. Dysfunctional Nations, Rising Cities.* New Haven: Yale University Press.

Barone, T. & E.W. Eisner (2012). *Arts Based Research.* Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Biesta, G. (2012). *Goed onderwijs en de cultuur van het meten. Ethiek, politiek en democratie.* Den Haag: Boom Lemma.

Biesta, G. (2015). *Het prachtige risico van onderwijs.* Culemborg: Phronese.

Boonstra, N., N. Hermens, E. Koot & S. Verhagen (2009a). *Verbinden door voetbal. Voetbalvereniging V.V. De Meern in beeld.* Utrecht: Verweij-Jonker Instituut.

Boonstra, N., N. Hermens, E. Koot & S. Verhagen (2009b). *Verbinden door voetbal. Voetbalvereniging Zwaluwen Utrecht 1911 in beeld.* Utrecht: Verweij-Jonker Instituut.

Boonstra, N., R. Gilsing, N. Hermens & E. van Marissing (2010). *Sporten geen probleem. Een onderzoek naar sportdeelname van jeugdigen met een gedragsprobleem.* Utrecht: Verweij-Jonker Instituut.

Boonstra, N., N. Hermens, E. Koot, I. Scheijmans & S. Verhagen (2011a). *De verbindende kracht van voetbal. Voetbalvereniging De Meern.* Utrecht: Verweij-Jonker Instituut.

Boonstra, N., N. Hermens, E. Koot, I. Scheijmans & S. Verhagen (2011b). *De verbindende kracht van voetbal. Voetbalvereniging Zwaluwen Utrecht 1911.* Utrecht: Verweij-Jonker Instituut.

Bourdieu, P. (1989). *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip.* Gekozen door Dick Pels. Amsterdam: Van Gennep.

- Brede School Utrecht (2017).** Geraadpleegd op 3 februari 2017, via <http://bredeschoolutrecht.nl/contact>.
- Butter, R. & S. Verhagen (2014).** *De padvinder en het vrouwtje. Een pleidooi voor transparante en pluriforme kwaliteit van praktijkgericht onderzoek en aanzet tot integraal prestatie management.* Utrecht: Hogeschool Utrecht, Kenniscentrum Sociale Innovatie.
- Butter, R.P. & W. van Beest (2017).** Pleidooi voor innovatiepedagogiek: onderzoek is belangrijk, maar niet genoeg. *Thema hoger onderwijs*, 1, pp. 82-87.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2013).** *Bevolking vier grote steden groeit tot 2040 met 333 duizend inwoners.* Geraadpleegd op 7 februari 2017, via <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2013/01/bevolking-vier-grote-steden-groeit-tot-2040-met-333-duizend-inwoners>.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2016).** *Kernprognose 2016-2060.* Geraadpleegd op 7 februari 2017, via <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2016/50/kernprognose-2016-2060>.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2017a).** *Bevolking in 2016 relatief sterk gegroeid.* Geraadpleegd op 7 februari 2017, via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/01/bevolking-in-2016-relatief-sterk-gegroeid>.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2017b).** *2016: Grote steden groeien door geboorte en immigratie.* Geraadpleegd op 7 februari 2017, via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/01/2016-grote-steden-groeien-door-geboorten-en-immigratie>.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2017c).** *Bevolkingsontwikkeling; regio per maand.* Geraadpleegd op 7 februari 2017, via <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=37230NED&D1=0-2,4-5,7-8&D2=0,77,221,442,507&D3=182-191&VW=T>.
- Csikszentmihalyi, M. (1998).** *Creativiteit. Over 'flow', schepping en ontdekking.* Amsterdam: Boom.
- Deekman, A. (2014).** *Sport en cultuur: samen scoren! Inspiratie voor beginnende en gevorderde bruggebouwers.* Utrecht: LKCA. Geraadpleegd op 14 februari 2017, via <http://www.lkca.nl/publicaties/publicaties-lkca/sport-en-cultuur-samen-scoren>.
- Deekman, A. & J. Poll (2016).** *Sport over cultuur: wat sportbeleid met cultuurbeleid kan en wil.* Utrecht: LKCA.
- Elias, N. (1971).** *Sociologie en geschiedenis. Nederlandse vertaling van opstellen.* Amsterdam: Van Gennep.
- Ewijk, H. van, F. Spierings & R. Wijnen-Sponselee (red.) (2007).** *Basisboek social work. Mensen en meedoen.* Amsterdam: Boom.

- Fukkink, R. (2015).** *Van startbekwaam tot stadsbekwaam. Over de pedagogische functie van onderwijs en opvoeding.* Lectorale rede. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.
- Fukkink, R. & R. Oostdam (red.) (2015).** *Onderwijs en opvoeding in een stedelijke context. Van startbekwaam naar stadsbekwaam.* Bussum: Coutinho.
- Gemeente Utrecht (2016a).** *Sportnota 2017-2020: Utrecht, sportief en gezond.* Geraadpleegd op 6 februari 2017, via <https://www.utrecht.nl/fileadmin/uploads/documenten/9.digitaaloket/Subsidies/2016-08-Sportnota-Utrecht-sportief-en-gezond.pdf>.
- Gemeente Utrecht (2016b).** *Utrecht, culturele metropool in ontwikkeling.* Adviescommissie Cultuurnota 2017-2020 (voorzitter adviescommissie: S. van Dockum). Geraadpleegd op 5 april 2017, via <https://www.utrecht.nl/wonen-en-leven/vrije-tijd/kunstcultuur/cultuurnotaperiode-2017-2020>.
- Gemeente Utrecht (2017).** *Informatie voor professionals: drie sporen.* Geraadpleegd op 21 februari 2017, via <https://www.utrecht.nl/zorg-en-onderwijs/informatie-voor-professionals/zorgmodel/drie-sporen>.
- Ginneken, J. van (2009).** *De kracht van de zwerm. Zelfsturing in de organisatie.* Amsterdam/Antwerpen: Business Contact.
- Goudsblom, J. (1990 [1974]).** *Balans van de sociologie.* Nijmegen: SUN.
- Heijst, P. van & S. Verhagen (2009).** *Jongeren en schulden. De leerlingen van ROC Midden Nederland in beeld.* Amsterdam: SWP.
- Heijst, P. van & S. Verhagen (red.) (2010).** *Geld rolt. De rol van professionals bij financiële bewustwording van jongeren.* Amsterdam: SWP.
- Hofman, J. & N. de Boer (2017).** Er is echt iets anders nodig. Opbouwwerkers en de wijkteams. *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*, 1, pp. 12-15.
- Hogeschool Utrecht (2014).** *Hogeschool Utrecht in 2020.* Geraadpleegd op 7 februari 2017, via <https://www.hu.nl/OverDeHU/Missie>.
- Hogeschool Utrecht (2016).** *HU opent collegejaar 2016-2017 met convenant Gemeente Utrecht.* Geraadpleegd op 7 februari 2017, via <https://www.hu.nl/overdehu/nieuws/HU-opent-collegejaar-2016-2017-met-convenant-Gemeente-Utrecht>.
- Hooren, S. van (2013).** *Vaktherapie: de kunst van het balanceren. Beweging tussen wetenschap en praktijk.* Lectorale rede. Heerlen: KenVak Publishers.
- Houten, M. van & A. Winsemius (red.) (2010).** *Participatie ontward. Vormen van participatie uitgelicht.* Utrecht: Movisie.
- IFSW (2014).** *IFSW General Meeting and the IASSW General Assembly.* Geraadpleegd op 14 februari 2017, via <http://ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work>.

Jacobs, J. (1961). *The Death and Life of great American Cities*. New York: Vintage Books.

Jansen, E., A. Sprinkhuizen, L. Veldboer, L. Verharen & V. de Waal (2017). *Kwesties en keuzes in wijkgericht werken*. Opgehaald op 2 april 2017, via <https://www.movisie.nl/publicaties/kwesties-keuzes-wijkgericht-werken>.

Kan, C. van (2011). *Bumpy moments*. Geraadpleegd op 20 februari 2017, via <http://www.kennisinontwikkeling.nl/Upload/Projects/Project51/Compacte%20toelichting%20bumpy%20moments%20Van%20Kan%209-2011.pdf>.

Kan, C. van, P. Brouwer & I. Zitter (2012). *'Bumpy moments' in de dagelijkse onderwijspraktijk. Een verkenning in het speciaal onderwijs, primair onderwijs, voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs*. 's-Hertogenbosch: Expertisecentrum Beroepsonderwijs. Geraadpleegd op 20 februari 2017, via <http://ecbo.nl/?s=bumpy+moments>.

Karré, P.M., T. Rahimy, D. ter Avest & G. Walraven (2017). *Sociale innovatie in de stad. Perspectieven uit de bestuurskunde, filosofie en stadsgeografie*. Rotterdam: InHolland Hogeschool, lectoraat Dynamiek van de Stad. Geraadpleegd op 23 januari 2017, via <https://www.inholland.nl/onderzoek/kenniscentrum-de-gezonde-samenleving/dynamiek-van-de-stad>.

Kooimans, M. (2016). *Talent van de straat. Hoe je jongeren kunt verleiden uit de criminaliteit te blijven*. Amsterdam: Van Genneep.

Korevaar, L., J. Kroes & S. Kuik (2016). Interdisciplinaire samenwerking in de wijk. De T-shaped professional. In J.P. Wilken & A-M. van Bergen (red.), *Handboek Werken in de Wijk* (pp. 89-98). Amsterdam: SWP.

Kriens, J. (2017). *Stimulering cultuur en sport in school en samenleving: brief aan de leden, t.a.v. het college en de raad*. Den Haag: Vereniging van Nederlandse Gemeenten. Geraadpleegd op 13 februari 2017, via https://www.sportindebuurt.nl/bestanden/20170213_ledenbrief_stimulering-cultuur-en-sport-in-school-en-samenleving.pdf.

Leavy, P. (2015). *Method meets Art. Arts-Based Research Practice* (2e druk). New York, NY: Guilford Publications.

Lyotard, J.-F. (2001 [1998]). *Soundproof Room. Malraux's Anti-Aesthetics* (R. Harvey, transl.). Stanford, CA: Stanford University Press.

Machielse, A. (2011). Sociaal isolement bij ouderen: een typologie als richtlijn voor effectieve interventies. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 20(4), pp. 40-61. DOI: <http://doi.org/10.18352/jsi.287>.

Merleau-Ponty, M. (1968 [1964]). *The Visible and the Invisible* (A. Lingis, transl.). Evanston, USA: Northwestern University Press.

Nancy, J.-L. (2008 [2006]). *Corpus* (R.A. Rand, transl.). New York, USA: Fordham University Press.

Nationale Kennisagenda Sport en Beweging. Van traplopen tot podium (2016). Geraadpleegd op 23 januari 2017, via <http://www.nwo.nl/actueel/nieuws/2016/kennisagenda-sport-en-bewegen-zorgt-voor-multidisciplinaire-aanpak-onderzoek.html>.

Nationale Wetenschapsagenda (2016). Geraadpleegd op 10 februari 2017, via <http://www.wetenschapsagenda.nl>.

NIVOZ (2016). *Leerstoel Pedagogische dimensies*. Geraadpleegd op 22 februari 2017, via <http://nivoz.nl/home/leerstoel/>

Oosterling, H. (2009). *Woorden als daden*. Rotterdam Vakmanstad / Skillcity 2007-2009. Heijningen: Jap Sam Books.

Oosterling, H. (2009). *ECO3 Doen denken*. Rotterdam Vakmanstad / Skillcity 2010-2012. Heijningen: Jap Sam Books.

Park, R.E. (1925). The City: Suggestions for the Investigation of Human Behavior in the Urban Environment. In R.E. Park, E.W. Burgess & R.D. McKenzie (eds.), *The City* (pp. 1-46). Chicago / London: The University of Chicago Press.

Planbureau voor de Leefomgeving/Centraal Bureau voor Statistiek (2016). *Regionale bevolkings- en huishoudensprognose 2016-2040: sterke regionale verschillen*. Geraadpleegd op 7 februari 2017, via <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2016/37/pbl-cbs-regionale-prognose-2016-2040>.

Platform31 (2017). *Jaarplan 2017*. Geraadpleegd op 19 februari 2017, via <http://www.platform31.nl/publicaties/jaarplan-2017>.

Provincie Utrecht (2014). *Staat van Utrecht 2014*. Geraadpleegd op 16 februari 2017, via <http://www.utrecht2040.nl/staat-van-utrecht/staat-van-utrecht-2014>.

Provincie Utrecht (2017). *Staat van Utrecht 2017*. Geraadpleegd op 3 april 2017, via <https://www.provincie-utrecht.nl/onderwerpen/alle-onderwerpen/staat-utrecht>.

Robinson, K. (2013). *Buiten de lijntjes. Stimuleer je creativiteit*. Houten: Spectrum.

Rogiers, F. (2013). De toekomst is aan de verenigde steden. Burgemeesters boven: Benjamin Barber en de redding van de democratie. *De Standaard*, 15 juni 2013. Geraadpleegd op 17 april 2017, via www.standaard.be.

Scheffelaar, A. & Chr. Kuiper (red.) (2017). *Dossier: Wat werkt bij Sociale innovatie*. Utrecht: Movisie. Geraadpleegd op 19 februari 2017, via <https://www.movisie.nl/publicaties/wat-werkt-sociale-innovatie>.

Sociaal en Cultureel Planbureau en Rijksinstituut voor Volksgezondheid (2017).

Sport Toekomstverkenning. In opdracht van de Directie Sport van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Geraadpleegd op 10 februari 2017, via <https://www.volksgezondheidenzorg.info/sport/toekomstverkenning>.

Steenbergen, J., N. de Vos & J. Tamboer (1992). *Het dubbelkarakter van sport*. De lichamelijke opvoeding, 14, pp. 638-641.

Steenbergen, J. (2004). *Grenzen aan sport. Een theoretische analyse van het sportbegrip*. Maarssen: Elsevier.

Stralen, G. van & R. Gude (2012). *...En denken! Bildung voor leraren*. Leusden: ISWW.

Tamboer, J. & J. Steenbergen (2000). *Sportfilosofie*. Leende: Damon.

Tiesen-Raaphorst, A. & A. van den Broek (2016). *Sport en cultuur: patronen in belangstelling en beoefening*. Den Haag: SCP. Geraadpleegd op 7 februari 2017, via https://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2016/Sport_en_cultuur.

Trienekens, S., B. Swartjes & I. Docter (2016). *Preventie, zelfregie en participatie met kunst en cultuur in het sociaal domein – Inspiratiegids lokaal beleid*. Utrecht: Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst.

United Nations, Department of Economic and Social Affairs (2014). *Population division. World urbanization prospects, the 2014 revision*. Geraadpleegd op 7 februari 2017, via <http://esa.un.org/unpd/wup/dataquery>.

United Nations, Department of Economic and Social Affairs (2015a). *Population division. World population prospects, the 2015 revision*. Geraadpleegd op 7 februari 2017, via <http://esa.un.org/unpd/wpp/DataQuery>.

United Nations, General Assembly (2015b). *Sustainable Development Goals. 17 Goals to transform our World*. Geraadpleegd op 15 januari 2015, via <http://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals>.

Veen, P.A.F. van & N. van der Sijs (1997). *Etymologisch woordenboek. De herkomst van onze woorden*. Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie.

Verhagen S. (2008). *Participatie en Maatschappelijke Ontwikkeling*. Openbare les Hogeschool Utrecht. Utrecht: Hogeschool Utrecht.

Verhagen, S. (2009). Zeggingskracht van een klassieker voor minister Cramer. Boek: *The Death and Life of Great American Cities*. *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*, 6, pp. 24-25.

Verhagen, S. (2011). "Als het dan jullie is, dan kun je het ook krijgen." Maakbaarheid van groepsrelaties in de multi-etnische stad. In G. Walraven & C-J. Pen (red.), *Van de maakbare naar de lerende stad. De praktijkgerichte bijdrage van lectoraten* (pp. 63-67). Apeldoorn: Garant.

- Verhagen, S., P. Calkoen, K. Jurrius & J. Verheijke (2012).** *Opvoeden en ontmoeten in de wijk: het ontwikkelen van een gezamenlijke pedagogische visie in de brede school*. Utrecht: Hogeschool Utrecht.
- Verhagen, S. (2016).** Sociaal werkers en sport. In H. van Ewijk, F. Spierings, M. Spierts & A. Sprinkhuizen (red.), *Basisboek social work. Activeren, ondersteunen en verbinden* (pp. 167-182). Amsterdam: Boom.
- Vos, N. de (2014).** *Lichamelijke verbondenheid in beweging. Een filosofisch onderzoek naar intercorporaliteit in de hedendaagse danskunst*. (Tilburg University, dissertatie). Nijmegen: eigen beheer.
- Vos, N. de (2017).** Bodily Connectedness in Motion. A Philosophy on Intercorporeity and the Art of Dance in Education. In C. Naughton, G. Biesta & D.R. Cole (eds.), *Art, Artists and Pedagogy: Philosophy and the Arts in Education*. New York/Londen: Routledge [in press; publicatie verschijnt medio 2017].
- Waal, V. de (2016).** *Sociale (wijk)teams onderzocht: zicht op ontwikkelingen en knelpunten – Literatuuronderzoek*. Utrecht: Hogeschool Utrecht, Kenniscentrum Sociale Innovatie.
- Wilken, J.P., C. van Slagmaat & S. van Gijzel (2013).** The Best Practice Unit: a model for learning, research and development. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 22 (2), pp. 131-148. Geraadpleegd via: DOI: <http://doi.org/10.18352/jsi.359>.
- Wilken, J.P. (2016).** De wijk in! Op weg naar nieuwe vormen van zorg, ondersteuning en samenspel. In J.P. Wilken & A-M. van Bergen (red.), *Handboek Werken in de Wijk* (pp. 27-39). Amsterdam: SWP.

/ COLOFON

Auteurs

Dr. Nico de Vos & dr. Stijn Verhagen

Eindredactie

Mariek Hilhorst

Fotografie

Ed van Rijswijk

Vormgeving

Vuur, Utrecht

Drukwerk

Grafisch Bedrijf Tuijtel, Hardinxveld-Giessendam

Lectoraat Participatie en Stedelijke Ontwikkeling,
8 juni 2017.

Openbare les

Participatie en Stedelijke Ontwikkeling

De impact van sport, kunst en gemeenschappen

Bezoekadres

Kenniscentrum Sociale Innovatie
Padualaan 101
3584 CH Utrecht

Postadres

Kenniscentrum Sociale Innovatie
Postbus 85397
3508 AJ Utrecht

Telefoon

088 481 70 90

E-mail

ksi@hu.nl
nico.devos@hu.nl

Website

<https://www.onderzoek.hu.nl/nl/Kenniscentra/Sociale-Innovatie/Participatie-en-Stedelijke-Ontwikkeling>

ISBN (EAN) 978-90-8928-108-1
Mei 2017, Hogeschool Utrecht
Kenniscentrum Sociale Innovatie

Op deze uitgave is de CC-BY-NC-licentie van toepassing. Het is toegestaan om deze uitgave te kopiëren, distribueren, vertonen en op te voeren, en om afgeleid materiaal te maken dat op dit werk gebaseerd is zolang dit geen commerciële doeleinden heeft en uitsluitend als de auteurs vermeld worden als maker: Dr. Nico de Vos & dr. Stijn Verhagen/Hogeschool Utrecht.

